H.J. ELIAS ALS LEIDER VAN HET VLAAMS NATIONAAL VERBOND

Kanttekeningen bij een artikel van Frans Van der Elst (deel 1)

door

Albert DE JONGHE

Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte

Een artikel over Hendrik Jozef Elias door Frans Van der Elst roept meer dan normale belangstelling op van wie zich interesseert voor de geschiedenis van België gedurende de Tweede Wereldoorlog. Elias was van oktober 1942 tot september 1944 leider van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Van der Elst, in 1945 nog een jong advokaat, nam toen met zijn konfrater J. De Meester van de Gentse balie, in een moeilijke tijd, de zware taak op zich een van de kopstukken der politieke kollaboratie in Vlaanderen voor het militair gerecht te verdedigen. Het behandelde onderwerp is van kapitaal belang. De schrijver is een bevoorrecht getuige. Terecht mag hij zich "goed geïnformeerd" (2) achten.

Het was een stoutmoedige onderneming, in een twintigtal

(*) Gebruikte afkortingen :

BAK	Bundesarchiv Koblenz
DeVlag	Deutsch-vlämische Arbeitsgemeinschaft
GRMA	German Records Microfilmed at Alexandria (Virginia)
IfZM	Institut für Zeitgeschichte München
MBBNf	Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich
MGB	Militair Gerecht Brussel (auditoraat-generaal)
OKH	Oberkommando des Heeres
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
RFSS	Reichsführer-SS
TB	Tätigkeitsbericht van Reeder aan het OKH
T-501	reeks gemikrofilmde dokumenten van GRMA. Het eerste getal na 501 duidt de filmrol aan, het tweede het frame.
VNV	Vlaams Nationaal Verbond.

(1) Frans VAN DER ELST, "Dr. Elias als leider van het V.N.V.", in : *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III (1974), bl. 83-105.
(2) VAN DER ELST, *aang. art.* (in het vervolg VdE), bl. 83.

bladzijden te pogen op een wetenschappelijk verantwoorde wijze de rijke stof te behandelen. De auteur staat er uitdrukkelijk op dat zijn studie niet als een pleidooi wordt beschouwd (3), maar als een "wetenschappelijk-historische bijdrage volledig gesteund op de geschriften van dr. Elias zelf en op dokumenten" (4). In de slotzin van zijn artikel — dat hij op een andere plaats bescheiden "een beknopt overzicht" noemt (5) — leest men dat hij heeft willen bijdragen "tot een objektief inzicht" om de "historische waarheid te benaderen" (6).

Duidelijker kan het opzet niet omschreven worden. Vraag : is Van der Elst in zijn opzet geslaagd ? Heeft hij een wetenschappelijke bijdrage geleverd ? Of is hij, tegen zijn wil in, de advokaat van Elias gebleven ? Bij de beantwoording van die vraag, die neerkomt op de beoordeling van zijn artikel, past geen andere waardemeter dan de door Van der Elst zelf verlangde.

De volgende kritische kanttekeningen zijn dan ook hoofdzakelijk van metodologische aard. Zij betreffen in de eerste plaats de toepassing van de regels der historische kritiek. Blijkt dat Van der Elst ze behoorlijk heeft toegepast, dan is hij gerechtigd voor zijn studie aanspraak te maken op de kwalifikatie "wetenschappelijk-historisch".

De politiek van Elias als leider van het VNV blijft hier buiten beschouwing. Er is m.i. geen diskussie mogelijk over het principiële verschil tussen zijn opvattingen over de politieke toekomst van het Vlaamse of (en) het Nederlandse volk na een verwachte Duitse overwinning en die van het SS-komplex (7), het geheel van de SS-instellingen dat in het Derde Rijk op weg was een staat in de staat te vormen en waarvan de Algemene SS-Vlaanderen en de *Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft* (DeVlag) de instrumenten waren. Men kan slechts Van der Elst bijtreden als hij schrijft dat bij Elias het nationale primeerde (ofschoon het te gemakkelijk zou zijn daaruit af te leiden dat zijn nationaalsocialistische belijdenissen toen slechts taktische zetten waren). "Het drama van Elias en van het

(3) Als vorige noot.
(4) Brief van F. Van der Elst aan de redaktie van het weekblad *'t Pallieterke*, 19 december 1974, bl. 2.
(5) VdE, bl. 97.
(6) VdE, bl. 102.
(7) Ik ontleen de term aan drs. N.K.A.C. in 't Veld in de meesterlijke inleiding tot zijn bronnenuitgave over de SS-politiek in Nederland (ter perse). Drs. in 't Veld is wetenschappelijk medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam. Voor de toelating, gebruik te maken van zijn tekst betuig ik drs. in 't Veld mijn dank.

VNV'', besluit Van der Elst, "is hetzelfde dat zich vrijwel in alle door Duitsland bezette landen heeft voorgedaan, waar nationalistische krachten bedrogen uitkwamen in hun verwachting, dat een loyale kollaboratie met Duitsland het behoud of de verovering van hun zelfstandigheid als volk zou waarborgen." (8)

Om het de lezer mogelijk te maken de inhoud van mijn kritische kanttekeningen te begrijpen laat ik ze telkens voorafgaan door het deel van de uiteenzetting van Van der Elst waarop ze betrekking hebben. Ik vat samen waar het mogelijk is, haal tekstueel aan waar het nodig blijkt.

Nog deze voorafgaande opmerking : de titel van het artikel belooft meer dan de inhoud biedt. Van der Elst beperkt zich tot een ontleding van het beleid van Elias in zijn strijd tegen de SS-politiek. Ten onrechte, meen ik. Het leiderschap van Elias bestreek nog andere belangrijke terreinen dan het konflikt met de SS. Maar ik neem aan dat de plaatsruimte de schrijver tot die beperking heeft gedwongen.

(8) VdE, bl. 102. Op zijn proces in Den Haag (28 november 1945) verklaarde Mussert dat zijn politiek : "met Hitler tegen het Duitsche annexionisme, een weg zoo vol doornen en moeilijkheden...[was], dat het maar gelukkig is, dat ik daarvan toenmaals geen flauw idee had; een lijdensweg, dien men zijn ergsten vijand niet mag toewenschen... Niemand is dankbaarder dan ik, dat het eindelijk afgeloopen is... Het is naar mijn vaste overtuiging een zeer groote tragiek geweest, voor ons volk en voor ons..., dat de naam nationaal-socialisme misbruikt werd en gemaakt tot iets, dat totaal tegen ons begrip en tegen de bedoeling van den Führer inging." (*Het Proces Mussert*, Den Haag, 1948, bl. 136, 149. *Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam, serie Bronnenpublicaties, Processen Nr. 3.*) Het slot van het citaat is een uiting van Musserts overtuiging, dat er een grondig verschil bestond tussen de Hitler- en de Himmlerpolitiek. Die overtuiging was niet gegrond. Zij berustte op een fiktie van Mussert. Over de fascistische bewegingen in het bezette België schrijft ook J. Willequet dat zij een "tragisch bestaan" hebben gekend. (J. WILLEQUET, "Les fascismes belges et la seconde guerre mondiale", in : *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 1966, bl. 100). In een onuitgegeven tekst heeft Willequet het over "*le calvaire d'Elias*". Ongeveer in dezelfde zin : J. L. CHARLES-Ph. DASNOY (uitgevers), *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique*, I, Brussel, 1972, bl. 22 : "*le drame de ceux qui croiront qu'une collaboration était possible*".

1. OVER DE BRONNEN. HEURISTIEK

Van der Elst leidt zijn artikel in met de geruststellende mededeling dat hij het "wenselijk" geacht heeft "zoveel mogelijk alle beweringen door verwijzing naar de dokumenten te staven" (9). Daarop volgt een beknopte beschrijving van de geraadpleegde bronnen. De auteur onderscheidt er vier groepen.

Tot de eerste groep behoren "dokumenten van allerlei aard die door het auditoraat-generaal in beslag genomen werden" en die hij aantrof in verschillende dossiers, "alsmede de reeks dokumenten uitgegeven door de Centrale Dienst voor Dokumentatie van het auditoraat-generaal" (10). Moet men besluiten dat de oogst hier tamelijk mager was ? Van der Elst maakt slechts gewag van vijf dokumenten van dat soort (11). Van de talrijke dokumenten door de Centrale Dienst voor Dokumentatie ter beschikking gesteld van de militaire magistraten, de zg. dokumenten-Jans, haalt hij er slechts één aan (12). Het zal Van der Elst niet onbekend zijn dat er ongeveer vierhonderd bestaan.

(9) VdE, bl. 83.
(10) Als vorige noot.
(11) Bl. 85, noot 3 (gebeurtenissen rond het overlijden van Staf De Clercq, 22 okt. 1942; gepubliceerd in bijlage); bl. 94, noot 32 (proces-verbaal van konfrontatie Elias-Van de Wiele, niet gedateerd; geen uittreksel gepubliceerd); bl. 97, noot 36 (memorie E. Van Coppenolle, niet gedateerd; uittreksel gepubliceerd); bl. 98, noot 39 (brief Daels aan De Clercq, 23 september 1940; uittreksel gepubliceerd). Voor het vijfde dokument, zie volgende noot.
(12) De verwijzing naar het enige dokument-Jans, nr. 183 (brief Elias aan Reeder, 7 mei 1943) vindt men in noot 13 op bl. 89. Op dezelfde bladzijde, in de tekst, een uiterst beknopte samenvatting van die 15 bladzijden lange brief. Volgens Van der Elst werden de dokumenten-Jans "uitgegeven door de Centrale Dienst voor Dokumentatie van het auditoraal-generaal". De term "uitgeven" acht ik niet nauwkeurig. De dokumenten-Jans ontlenen hun naam aan Guillaume Jans, Kommissaris bij de Veiligheid van de Staat, officier van Gerechtelijke Politie, die als hulpofficier van de Auditeur-Generaal bescheiden verzamelde ter informatie van het militair gerecht, meer bepaald van krijgsauditeurs te velde, met het oog op de instruktie van kollaboratieprocessen. Kommissaris Jans gaf het resultaat van zijn onderzoek weer onder de vorm van processen-verbaal die hij toestuurde aan de militaire magistraten om als bewijsmiddelen gevoegd te worden bij de dossiers van verdachten. (Zo zijn er talrijke processen-verbaal Jans met dokumentaire inlichtingen over het VNV terechtgekomen in het dossier-Elias.) Advokaten belast met de verdediging van verdachten hebben dergelijke processen-verbaal, naast andere processen-verbaal en stukken, aangetroffen in de bundels. Van "uitgeven" van de dokumenten-Jans kan er echter geen sprake zijn.

De tweede groep bronnen is samengesteld uit "dokumenten uit de Duitse archieven". "Een belangrijke bron", noteert Van der Elst terecht (13). Onmiddellijk daarop volgt de mededeling: "de voornaamste [dokumenten] die betrekking hebben op mijn onderwerp werden verwerkt door de Amerikaan Knoebel en gemakkelijkheidshalve verwijs ik naar zijn boek" (14). Een ontstellende mededeling van de schrijver zelf over de wijze waarop hij tewerk is gegaan bij het verzamelen van een belangrijk deel van zijn bronnenmateriaal. Het gaat hier om 1) de aktiviteitsverslagen, *Tätigkeitsberichte*, en andere speciale verslagen, *Sonderberichte*, van Reeder, *Militärverwaltungschef* te Brussel, aan het opperbevel van het landleger (*Oberkommando des Heeres* = OKH); 2) de tientallen brieven (geen verslagen, zoals Van der Elst steeds schrijft) van Berger, chef van het *SS-Hauptamt*, bevoegd voor de *Germanische Arbeit* in de westelijke randgebieden van het Rijk, aan Himmler niet als chef van de Duitse politie maar als *Reichsführer SS*. Ontstellend acht ik de mededeling van Van der Elst omdat daaruit blijkt dat hij zijn bronnen niet rechtstreeks en evenmin in hun geheel heeft geraadpleegd. Voor het voorbereiden van een "wetenschappelijk-historische" studie heeft de schrijver zich dus voldoende geïnformeerd geacht door het raadplegen van een reeks uit het Duits in het Engels vertaalde aanhalingen en samenvattingen die hij verzameld vond in het proefschrift van Knoebel over de SS-politiek in het bezette België. Ik laat de omstandigheid onbesproken dat Van der Elst er zich niet van vergewissen kon of de vertaling door Knoebel betrouwbaar is. Een andere vraag mag gesteld worden in verband met de werkwijze van Van der Elst : wat te denken van een advokaat of een parlementslid die een belangrijk dossier moet pleiten, maar zich de moeite niet getroost de originele dokumenten zelf (of fotokopieën) in hun geheel te lezen ? Zal een hoogleraar in

(13) VdE, bl. 83.

(14) Als vorige noot. Het door Van der Elst bedoelde werk is een mimeografisch getypt doktoraal proefschrift, dat bij mijn weten niet als boek is uitgegeven : E. KNOEBEL, *Racial Illusion and military Necessity. A Study of SS political and manpower Objectives in occupied Belgium*, The University of Colorado, Diss. D.Ph., 1967. Als het werk van een Amerikaans afgestudeerde, die ver van het behandelde onderwerp staat, bezit het proefschrift van Knoebel een niet geringe verdienste, vooral daar de auteur zich op braakliggend terrein heeft gewaagd. Het vertoont echter grote leemten en in kwesties van wezenlijk belang beging de auteur vergissingen. Geen spoor van ernstige bronnenkritiek. Het valt te betreuren en het is een symptoom van de uiterst geringe belangstelling van de Belgische historiografie, in de jaren zestig nog, voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, dat een zo belangrijk onderwerp eerst door een vreemdeling behandeld werd.

de geschiedenis een licentiaatsverhandeling aanvaarden wanneer blijkt dat de recipiëndaris het niet nodig geoordeeld heeft op behoorlijke wijze de beschikbare bronnen eerst op te sporen en te verzamelen, vervolgens integraal te raadplegen ? Het valt te begrijpen dat Van der Elst zich "gemakkelijkheidshalve" beperkt heeft tot één boek waarin hij een aantal vertaalde citaten en samenvattingen als het ware voor het grijpen vond liever dan onder te dompelen (zoals de historicus Elias gedaan zou hebben) in de lektuur en de kritische studie van Reeders verslagen en Bergers talrijke brieven aan Himmler. Alleen al de *Tätigkeitsberichte* van Reeder van juni 1940 tot juli 1944 tellen ruim zesduizend getypte bladzijden, waarvan een kleine drieduizend handelen over de ontwikkeling van de publieke opinie, de *Volkstumspolitik*, de administratie, de openbare veiligheid, de verplichte tewerkstelling e.d.m. De overige drieduizend hebben hoofdzakelijk betrekking op de ekonomie. Metodologisch is de werkwijze van Van der Elst bij het verzamelen van de beschikbare bronnen — dat is mijn eerste bezwaar — moeilijk te verdedigen. "Gemakkelijkheidshalve" is een woord dat niet past in de mond van iemand die de ambitie koestert een wetenschappelijke studie over een belangrijk onderwerp te schrijven. Van der Elst zal opwerpen dat hij de belangrijkste teksten toch vinden kon in een gespecialiseerde studie als die van Knoebel. Hij is enkel gerechtigd dat te vermoeden. Weten kon hij het niet vermits hij het beschikbare bronnenmateriaal in zijn geheel niet zag. De werkelijkheid is deze : van de Duitse dokumenten (een reusachtig pak) heeft Knoebel slechts de fragmenten in vertaling aangehaald en samengevat die *hem*, binnen zijn visie op het behandelde onderwerp, interessant leken. Een van de merkwaardigste uitlatingen van Berger over Elias : "*unser erbittertster Gegner*", is aan Knoebels aandacht ontsnapt (15). Van der Elst kan nu Berger citeren omdat hij diens woorden bij een vakgenoot aantrof (16). Steunend op Knoebel als bron weet Van der

(15) Berger aan Himmler, 21 oktober 1942. De hier aangehaalde passus met de lapidaire uitdrukking van Berger over Elias vindt men aldusgeformuleerd bij Knoebel (bl. 132) : "*Berger was very apprehensive of Elias as the new leider of the VNV, expecting Elias to attack the Flemish SS and De Vlag, thus inflicting damage upon them.*"

(16) VdE, bl. 86. In mijn artikel "De Vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk" (*Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, I, augustus 1970, bl. 116, noot 19) maakte ik een kopieerfout en schreef *Feind* hoewel Berger *Gegner* geschreven had. Te vrezen valt dat mijn kopieerfout een taai leven zal hebben !

Elst bijv. niet hoe Reeder de nieuwe leider van het VNV meende te mogen beoordelen kort na het overlijden van De Clercq (17). Hoe jammer dat Van der Elst Reeders *Tätigkeitsberichte* en Bergers brieven niet gelezen heeft ! Hij zou er een rijkdom aan informatie in gevonden hebben om zijn artikel op indrukwekkende wijze te stofferen. Des te meer had Van der Elst op zijn hoede moeten zijn en niet uitsluitend op Knoebel vertrouwen omdat hij toch zelf zijn Amerikaanse bron verwijt, een verkeerde interpretatie van Elias' politiek te hebben gegeven (18) (zonder dat hij evenwel ergens vermeldt waarin de vergissing van Knoebel bestaat).

In de derde groep bronnen waarop Van der Elst verklaart zijn artikel te hebben gebouwd, vindt men "een reeks belangrijke brieven" van Elias aan de auteur. Elias schreef ze najaar 1945, in de gevangenis en, onderstreept Van der Elst, "nog vóór zijn proces" (19). Ook hier, evenals voor de eerste groep bronnen, rijst de vraag : was de oogst zo mager voor de redaktie van het artikel ? Men oordele. Van der Elst maakt slechts gewag van één brief. Er wordt echter géén woord uit geciteerd (20). Wat met de andere brieven ? Is het niet uitermate zonderling dat die vraag gesteld moet worden ? Het gaat toch om brieven waar Van der Elst zelf over verklaart — terecht, meen ik — dat ze "belangrijk" zijn.

"Een aantal nota's en handschriften uit de nalatenschap van dr. Elias" vormen de vierde groep bronnen. Er wordt zevenmaal naar

(17) "*Dr. Elias ist umfassend gebildet, hat in Deutschland studiert und beherrscht die deutsche Sprache völlig. Dabei geht ihm die Bauernschlauheit, die Staf De Clercq eigen war, ab. Im Gegenteil zeigt er eine oft unpolitische Offenheit, die aber von unserem Standpunkt nicht als Fehler angesehen zu werden braucht.*" (TB22 over de periode 1 september-1 december 1942. GRMA, T-501, 105, 1205.) Zou het niet interessant geweest zijn van Van der Elst te vernemen hoe hij over die beoordeling van Elias door Reeder denkt ?
(18) VdE, bl. 92, noot 15.
(19) VdE, bl. 83.
(20) VdE, bl. 94, noot 32. Brief Elias van 28 oktober 1945 over het onderhoud Himmler-Elias-Van de Wiele eind februari-begin maart 1944.

verwezen. De lezer kan zich gelukkig prijzen : vijfmaal wordt hem een citaat gegund (21).

Bij een aandachtige lektuur van het artikel stelt men vast dat de schrijver talrijke beweringen niet rechtvaardigt door een verwijzing naar of een citaat uit een bron, met name (moet ik denken) uit teksten van Elias (22). Men vraagt zich af waarom het Van der Elst niet mogelijk bleek, de regel na te leven die hij zichzelf had voorgeschreven : "alle beweringen door verwijzing naar de dokumenten te staven" (23).

2. NOG OVER DE BRONNEN. KRITIEK

Na de beknopte beschrijving van zijn bronnen spreekt Van der Elst zich uit over hun "betrouwbaarheid en objektieve waarde". Het valt op dat hij zich van kommentaar onthoudt bij de bronnen van de eerste en de vierde groep (dokumenten auditoraat-generaal, dokumenten nalatenschap Elias). De lezer verneemt niets over de omstandigheden van tijd en plaats waarin Elias zijn "nota's en handschriften" (een soort gedenkschriften) heeft opgesteld. Het heeft zin op die leemte te wijzen, want het is een feit dat Elias na zijn invrijheidstelling aan geheugenverlies leed. Ik ben niet de enige die dat herhaaldelijk kon vaststellen. De goede trouw van Elias (ook dat is mijn persoonlijke ervaring) staat hier boven alle verdenking. Heeft

(21) Bl. 88, noot 11 ("een memorie" van Elias over de Duitse diplomaat von Bargen, met uittreksel); bl. 90, noot 17 ("een manuskirpt van de hand van Elias", met uittreksel over 14 augustus 1943); bl. 92, noot 25 (als voren, met uittreksel over het bezoek van Stocké aan Elias, november 1943); bl. 92, noot 26 (als voren, met uittreksel over het onderhoud Elias-Jungclaus, 8 december 1943); bl. 93, noot 29 (relaas Elias van het onderhoud met Van de Wiele en Jungclaus, 6 februari 1944; er wordt naar dit relaas verwezen maar niet uit geciteerd); bl. 94, noot 32 (een "later manuskript" van Elias over het onderhoud met Himmeler en Van de Wiele bij Salzburg, eind februari-begin maart 1944; er wordt weer enkel naar verwezen maar niet uit geciteerd); bl. 96, noot 36 (manuskript Elias, met uitvoerig citaat over de zg. "derde hypothese").
(22) Het komt ook voor dat Van der Elst, wellicht door vergetelheid, nalaat naar vakgenoten te verwijzen aan wie hij een stukje kennis ontleende. Zo schrijft hij (bl. 87) dat Berger "een hekel had aan alle intellektuelen" en "vooral geen advokaten kon luchten". Volledigheidshalve had Van der Elst nog kunnen noteren dat Berger die hekel aan de advokaten met Heydrich en Himmler gemeen had. Bij gebrek aan Knoebel had hij naar mijn hiervóór (in noot 16) aangehaald artikel, bl. 121, noot 28, kunnen verwijzen.
(23) VdE, bl. 83.

de redaktie van zijn "nota's en handschriften" onder dit normale ouderdomsverschijnwel, waar hij overigens rond voor uitkwam, niet geleden ? Men had graag van Van der Elst vernomen wat hij denkt over de geloofwaardigheid van Elias' fragmenten van gedenkschriften. Het feit dat hij ze zonder meer citeert bewijst dat ze voor hem geen vraagstuk van historische kritiek oproepen. Elias zou dus, anders dan een gewoon sterveling, de onaantastbare waarheid over zijn betwist beleid geschreven hebben ?

De lezer zal zich dezelfde vraag stellen voor de derde groep bronnen : de reeks "belangrijke" brieven door Elias in het najaar van 1945 aan zijn advokaat geschreven. De manier waarop Van der Elst Elias daarover aan het woord laat, rechtvaardigt weer het besluit dat onze auteur de geloofwaardigheid van die dokumenten niet voor kritiek vatbaar acht. Elias, schrijft hij, gaf mij "de verzekering dat die brieven niet geschreven werden met het oog op zijn verdediging, maar ook voor hem zelf een poging waren om een objektief relaas te schrijven van wat hij zich toen nog precies herinnerde" (24). Wat dient men hier door "objektief relaas" te begrijpen ? Een louter kronologische opsomming van de feiten ? Of meer dan dat ? In het laatste geval is objektiviteit vrijwel onmogelijk. Elias was ongetwijfeld een talentvol man. Dat belet niet dat hij maar een mens was, getekend door het menselijk tekort : hij had *zijn* visie op de gebeurtenissen. Hij was verdediger in eigen zaak, ook wanneer hij eerlijk dacht dat niet te zijn. Wat meer is (en die opmerking richt zich tot Van der Elst als auteur) : de lezer verneemt absoluut niets over de zakelijke inhoud van de brieven. Ik heb het al aangestipt : Van der Elst *citeert* er geen jota uit. Zodoende sluit hij de mogelijkheid uit van een onderzoek naar hun geloofwaardigheid. Verlangt hij dat men hem op zijn woord gelooft, zonder dat hij één woord prijsgeeft uit dokumenten die hij "belangrijk" noemt ? Misschien — loutere veronderstelling — onthoudt Van der Elst opzettelijk de lezer elk *citaat* uit die brieven juist omdat hij ze zo belangrijk acht en ze reserveert voor zijn biografie van Elias ? Die handelswijze zou te verdedigen zijn had hij niet, in zijn artikel, de volle aandacht voor die brieven gevraagd. De lezer voelt zich ontgoocheld.

Het kritiekloze aanvaarden van de versie-Elias, zoals men ze vastgelegd vindt in de niet te kontroleren brieven van 1945 aan zijn advokaat en in latere teksten, is een fundamenteel gebrek in de metode van Van der Elst bij het toepassen van een der elementairste

(24) VdE, bl. 84.

regels van de historische kritiek (25). Stel dat de advokaat van dr. J. Van de Wiele een studie over de politiek van de Devlag publiceert voor een groot deel enkel gesteund op de versie van de gewezen Devlag-leider (een versie die n.b. door de auteur niet voor kritiek zou vatbaar geacht worden) en voor het overige op Duitse bronnen die hij niet rechtstreeks en in hun geheel gelezen, laat staan kritisch bestudeerd heeft. Wat zal de lezer met een greintje kritisch oordeel over de "wetenschappelijk-historische" waarde van zulk een bijdrage spontaan denken ?

Elias, aldus Van der Elst verder in zijn kritische kommentaar bij de bronnen, hechtte schier geen waarde "aan de door hemzelf en anderen voor krijgsauditeurs en krijgsgerechten afgelegde verklaringen". Iedereen had zoveel mogelijk "zijn plan getrokken", meende hij. Derhalve was "het grootste voorbehoud gewettigd t.o.v. gerechtelijke dossiers" (26). Dat is open deuren instampen. Ten opzichte van gelijk welke bron van historische kennis is voorbehoud in meer of mindere mate gewettigd. De term "plantrekkerij" vind ik niet gelukkig. Heeft de leider van een politieke beweging die herhaaldelijk een beroep deed op de trouw van zijn volgelingen, heeft een hoge gezagdrager het recht "zijn plan te trekken" wanneer hij, tengevolge van de wisselende omstandigheden, ter verantwoording wordt geroepen, ook al is het voor de politiek bevooroordeelde rechtbank van de overwinnaar ? Past meer bepaald voor Elias het woord "plantrekkerij" ? Op 5 september 1943 sprak hij te Turnhout. Zinspelend op de mogelijkheid dat hij en zijn getrouwen na de oorlog vervolgd zouden worden, zei hij : "Wij zullen onze verantwoordelijkheid dragen zoals mannen betaamt." (27) Ik kan me niet voorstellen dat Elias toen een oratorisch effekt nagejaagd zou hebben. Zij die na de oorlog hun verantwoordelijkheid aanvaard hebben "zoals het mannen past" en zich verdedigd of laten

(24) VdE, bl. 84.
(25) Een sprekend voorbeeld van het totaal kritiekloze aanvaarden van de versie-Elias door Van der Elst vindt men in de bladzijden over de voorgeschiedenis en het verloop van het onderhoud Himmler-Elias-Van de Wiele op 29 februari-1 maart 1944. Ik kom er uitvoerig op terug in het tweede deel van dit artikel.
(26) VdE, bl. 84.
(27) *Volk en Staat*, 7 september 1943. In zijn rede maakte Elias melding van het feit dat Ganshof van der Meersch naar Engeland was uitgeweken "om er zijn werk voor na de oorlog [te] gaan voorbereiden. ...Wij weten wat die mensen voorbereiden. Ze zullen terugkeren met de koord om de nek om pardon te vragen ofwel zullen wij onze verantwoordelijkheid dragen zoals het mannen betaamt".

verdedigen hebben zonder zichzelf te verloochenen (28), zullen wellicht aanstoot nemen aan de woorden die Van der Elst Elias in de mond ligt. Heeft Elias "zijn plan getrokken" toen hij voor het militaire gerecht zijn politiek ten opzichte van de SS uiteenzette ? Beter dan wie ook zal de gewezen advokaat van Elias zelf voldoende weten hoe gering het verschil is tussen de kern van zijn artikel en de verhoren van Elias tijdens de instruktie van zijn proces. Zal Van der Elst het besluit aanvaarden dat de zg. "plantrekkerij" van Elias zijn artikel ten grondslag ligt ?

Wat denkt Van der Elst over de betrouwbaarheid van de tweede groep bronnen : "de Duitse archiefstukken" ? De lezer weet reeds wat onder die term verstaan moet worden : de tientallen brieven van Berger aan Himmler en de omvangrijke *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen van Reeder. Nadat Elias, aldus Van der Elst, kennis gekregen had van het proefschrift van Knoebel — dat moet in 1968 geweest zijn — schreef hij aan zijn raadsman dat de studie van dit werk hem ertoe gebracht had "zeer voorzichtig om te gaan met Duitse archieven". (Dat zal toch geen ontdekking gweest zijn voor de historicus Elias.) Hij was "tot de bevinding gekomen dat bv. de verslagen van Berger aan Himmler (29) over de besprekingen die Berger met hem gevoerd had, een doelbewuste vervalsing waren" (30). Een uitspraak die ik, met uitdrukkelijk voorbehoud voor één mij bekend geval (waarover later meer), graag onderschrijf. Berger was inderdaad een intrigant en ogendienaar van het ergste soort. Hij schreef en dacht zoals hij wist dat het Himmler welgevallig zou zijn. De kruiperige toon van zijn brieven aan de *Reichsführer-SS* werkt afstotend. Als chef van het *SS-Hauptamt* was Berger een

(28) Bedoeld worden hier niet de zg. lampisten of kleine meelopers, maar zij die door hun gezag en aanzien méér deden dan zichzelf te engageren toen zij nationaalsocialistische geloofsbelijdenissen aflegden en vrijwillig kollaboreerden. Hun voorbeeld strekte tot navolging. Het is vanzelfsprekend niet de taak van de geschiedschrijver een oordeel te vellen over de wijze waarop sommige voorgangers in de politieke kollaboratie zich na de oorlog verdedigd of laten verdedigen hebben. Hij wordt er echter wel onrechtstreeks bij betrokken wanneer hij, zoekend naar de waarheid, verplicht is een vertekend beeld recht te trekken. Hij zal daarom niet als aanklager optreden — ofschoon hij moet beseffen en aanvaarden, bij sommigen die indruk te wekken. De waarheid heeft haar rechten, het zoeken ernaar zijn lasten.

(29) Verslagen heeft Berger eigenlijk nooit geschreven. Wel bracht hij in zijn talrijke brieven, hoofdzakelijk aan Himmler, verslag uit over de zg. *Germanische Arbeit*, dat is de *SS-Volkstumspolitik* in de westelijke Germaanse randgebieden van het Rijk. Van Reeder zijn talrijke verslagen in de echte zin van het woord en enkele brieven bewaard gebleven.

(30) VdE, bl. 84.

machtig man. Maar zijn gebrek aan inzicht in de politieke verhoudingen in Vlaanderen was wellicht nog groter dan zijn macht. Zijn politieke verwaandheid kende geen grenzen. Reeder, schreef hij misprijzend in 1943, begreep niet eens waar het werkelijk om ging (31). Hijzelf beschouwde zich, nog in maart 1944, "*als besonderer Liebling und ungekrönter Flamen-König*" (32). Een machtig maar sluw en vasthoudend politiek analfabeet zou men hem kunnen noemen. Hij schrok er niet voor terug te fantaseren en boudweg te liegen wanneer hij zwakker geachte politieke tegenstanders bij Himmler in een kwalijk daglicht wenste te plaatsen. Hij ging daarbij echter zó onnozel te werk dat het gemakkelijk valt het grove bedrog te snappen. De enkele door Van der Elst aangehaalde voorbeelden spreken inderdaad boekdelen. Toch mag men zijn brieven aan Himmler over de *Germanische Arbeit* niet als waardeloze dokumenten wegwuiven. In hun haast onvoorstelbare primitiviteit vormen zij een ongerepte bron voor de kennis van het politieke doel van de *Volkstumspolitik* der SS : de *Anschluss* van de westelijke Germaanse randgebieden van Noorwegen tot en met België bij het Rijk. Want er is geen twijfel mogelijk : Berger was de trouwe spreekbuis van zijn meester Himmler. Hij zou het niet gewaagd hebben de indruk te geven iets anders te zijn.

Het verdient opmerking dat Elias, volgens de tekst van Van der Elst, zich niet zou hebben uitgesproken over de geloofwaardigheid van Reeders *Tätigkeitsberichte*. Ik meen te mogen veronderstellen dat hij dat wel gedaan heeft en dat het oordeel van Van der Elst over de historische waarde van die bronnen, zoals men dat in de inleiding tot zijn artikel geformuleerd vindt, identiek is met dat van Elias. De term "*Sklavensprache*", in verbinding met Reeders *Tätigkeitsberichte*, heb ik voor het eerst uit de mond van Elias gehoord.

Anders dan over de brieven, nota's en handschriften van Elias laat Van der Elst dus een kritisch geluid horen niet enkel over Bergers brieven aan Himmler maar ook over de *Tätigkeitsberichte* van Reeder. Hier geen sprake van vervalsing, schrijft hij, maar enkel van een "doelbewuste voorstelling van de feiten met het oog op de verdediging van de *Militärverwaltung*, die voortdurend aangevallen werd en bedreigd in haar voortbestaan" (33). Ik kom nog terug op die voorstelling van zaken die ik ongegrond, ongenuanceerd en voor een groot deel onjuist acht. Het zal de taak van de historicus zijn — er moet nog mee begonnen worden — Reeders *Tätigkeitsberichte* en zijn

(31) Berger aan Brandt, 18 februari 1943 (BAK, NS 19/neu 1866).
(32) Berger aan Klumm, 26 maart 1944 (BAK, NS 19/neu 27).
(33) VdE, bl. 84.

andere verslagen zorgvuldig, bladzijde na bladzijde, op hun geloofwaardigheid te toetsen. Over die geloofwaardigheid geeft Van der Elst het volgende algemeen oordeel ten beste : "Zoals reeds door sommige historici opgemerkt werd zijn de rapporten van ondergeschikten voor de machthebbers in het Derde Rijk gesteld in een *Sklavensprache*, waarbij soms gepoogd werd onrechtstreeks het beleid te beïnvloeden, zonder dit beleid rechtstreeks te durven in betwisting stellen." (34). Het is duidelijk dat, volgens Van der Elst, ook de *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen van Reeder aan zijn hiërarchische en aan zijn feitelijke overheid, met name het OKH en Himmler als RFSS, in een taal gesteld zijn die de auteur *Sklavensprache* noemt. Daar Van der Elst hier een kwestie van fundamenteel belang opwerpt, loont het de moeite na te gaan of zijn zo algemeen gestelde bewering gegrond is en juist.

Om meer dan één reden kan ik Van der Elst niet volgen. Niet dat ik het bestaan van het administratieve procédé dat hij, op het gezag van anderen, *Sklavensprache* noemt, zou betwisten. Maar is het wel, zoals de auteur te verstaan geeft, het monopolie van het Derde Rijk ? Men zal overal ambtenaren aantreffen die het veilig achten hun chef naar de mond te praten. Misschien wordt de lippendienst stelselmatiger bewezen in autoritaire staten dan in demokratische. Zo ja, dan stemt het tot nadenken te moeten vaststellen dat de verslagen van de *Geheime Feldpolizei* in het bezette België het bewijs leveren "van een klaarblijkelijk en soms verbazend streven naar objektiviteit en volledigheid" (35). Hetzelfde geldt voor de schaars bewaard gebleven verslagen van de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* te Brussel aan het *Reichssicherheitshauptamt* te Berlijn : de *Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* (36). Men zal er geen optimistisch vertekend beeld van de toestand in vinden. Integendeel. Opvallend nuchter wordt de negatieve ontwikkeling van de publieke opinie in

(34) Als vorige noot.

(35) J.L. CHARLES-P. DASNOY, *a.w.* (zie noot 8), I, bl. 15. Zie nog bl. 28, 38 en II, bl. 9.

(36) *Der Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes für den Bereich des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich, Brüssel. Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich. Geheim.* Van die veertiendaagse *Meldungen* zijn er voor 1943 slechts zeven bewaard gebleven (ruim 400 getypte bladzijden). Mijn kollega J. Gotovitch was zo vriendelijk mij die bescheiden ter inzage te overhandigen, waarvoor ik hem hier hartelijk dank. Van de *Meldungen* van 1944 schijnt er voorlopig maar één bewaard gebleven te zijn : een merkwaardig dokument over de toestand in het ambtsgebied van von Falkenhausen een week na de geallieerde landing in Normandië. Ook hier treft dezelfde nuchterheid als in de *Meldungen* van 1943.

haar oorzaken verklaard en in haar gevolgen ontleed. De rapporteur wijst herhaaldelijk op de schadelijke invloed van de Engelse radio ("*in einem unvorstellbaren Ausmass*"), van de ontoereikende bevoorrading, van de verplichte tewerkstelling. In ondubbelzinnige bewoordingen onderstreept hij het oorzakelijk verband tussen de *Arbeitseinsatz* in Duitsland en de numerieke versterking van het "*Bandenunwensen*", de verlammende invloed van de terreur (37) door het verzet op de kollaboratie, het geringe succes van de werving voor het Oostfront. Nog een voorbeeld dat aansluit bij het voorgaande maar waarvan de bewijskracht oneindig verder reikt : de geheime *Meldungen* van de centrale *Sicherheitsdienst* van het *Reichssicherheitshauptamt* over de toestanden in het Derde Rijk zelf en bestemd voor de leiding van partij en staat. Die rapporten schetsten zulk een "onopgesmukt beeld" van de werkelijkheid dat hun redaktie en verspreiding in 1944 onmogelijk gemaakt werden. Goebbels en Bormann hadden Himmler ervan kunnen overtuigen dat die "spreekbuis van het defaitisme" tot zwijgen moest worden gebracht. Intussen hadden de medewerkers van de *Sicherheitsdienst* en hun chef, Ohlendorf, jarenlang hun kritiek op partij- en staatsdiensten niet ingeslikt (38).

Men is ver van de *Sklavensprache* die Van der Elst, op het gezag van sommige niet nader genoemde historici, in de verslagen van Reeder meent te bespeuren. Wie zijn overigens die historici ? Is er een onder hen die zich gebogen heeft over de *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen van Reeder ? Ik betwijfel het sterk. Zijn die historici Duitsers of persoonlijkheden die in de Duitse bezettingspolitiek een rol hebben gespeeld ? In het algemeen is hier het grootste voorbehoud geboden. Vanuit een begrijpelijke verdedigingsreflex pogen die mensen zich, na de Duitse nederlaag, van hun oorlogsverleden te bevrijden door zichzelf te verloochenen. Daarom beweren zij nu dat hun toenmalige ambtelijke geschriften of hun openbare verklaringen een andere zin hebben dan de argeloze buitenstaanders meenden (en misschien nog menen) te mogen geloven. Gedurende de oorlog spraken zij immers een door de omstandigheden opgedrongen taal waarin zij toen al zelf niet

(37) Terreur wordt hier gebruikt in de gewone betekenis van het woord : door geweld en moord, of door bedreiging ermee, de vijand en zijn medewerkers stelselmatig schrik aanjagen. Aanhalingstekens zijn hier derhalve overbodig.
(38) H. BOBERACH (uitgever), *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939-1944*, Luchterhand, 1965, bl. IX, XVIII, XXVI-XXVIII.

geloofden. Want, in de grond waren zij anti's, beweren zij nu (39). Dat moge voor een deel waar zijn. Alleen is men geneigd, zich af te vragen : hoe zouden zij gewenst hebben dat hun taal en hun houding begrepen werden indien Duitsland de oorlog gewonnen had ?

Toegepast op de *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen van Reeder kan ik het oordeel van Van der Elst over hun strekking niet anders dan vermetel te noemen — en wel om de volgende redenen. 1. Van der Elst beweegt zich op onvaste grond. Hij heeft de *Tätigkeitsberichte* niet geraadpleegd, zelfs niet eens de hoofdstukken over de toestand in het bezette België in het algemeen, de *Volkstumspolitik* in het bijzonder. Wij weten dat hij die honderden en honderden bladzijden gemakkelijkheidshalve slechts benaderd heeft door middel van de vertaalde fragmenten en samenvattingen in het proefschrift van Knoebel (40). Hetzelfde geldt voor de andere (speciale) verslagen van Reeder over de *Volkstumspolitik* (41). Van

(39) Een typisch analoog voorbeeld van de hier bedoelde vertekening van de werkelijkheid biedt de na-oorlogse beschrijving van de houding van Frans Daels bij het begin der bezetting. "Principieel anti-nazi ... liet hij zich in september 1940 opnemen in de Raad van Leiding van het VNV, een raad van advies". Hij aanvaardde "aanvankelijk ... met de uitdrukkelijke bedoeling zich in het bijzonder met problemen van sociale geneeskunde in te laten". (M. BOEY, s.v. DAELS in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, bl. 362, en in de inleiding tot *Zo leefde, zo sprak prof. dr. Frans Daels*, Diksmuide, uitgave van het IJzerbedevaartkomitee, 1972, bl. 17.) Feit is dat Daels, principieel anti-nazi of niet, door zijn vrijwillig optreden in het openbaar, in de konkrete omstandigheden van de bezetting, klaarblijkelijk de indruk verwekte niet anti-nazi te zijn. Geen Vlaming, die naar hem opkeek als naar "het geweten van Vlaanderen", zal vermoed hebben dat Daels toen een stukje politieke komedie opvoerde. Indien Daels niet in zichzelf geloofde, geloofden anderen (argelozen ?) toen in hem.

(40) Van de ruim dertig *Tätigkeitsberichte* citeert Van der Elst er slechts twee volgens de Amerikaanse mikrofilms : nr. 25 en 26 (VdE, bl. 91, noot 22; bl. 93, noot 28). Er is reden te geloven dat hij van die verslagen slechts toevallig enkele gefotokopieerde fragmenten kent en, anders dan de voetnoten doen vermoeden, de mikrofilms zelf (T-501) niet gelezen heeft.

(41) Van der Elst maakt gewag (bl. 91, noot 18) van een "memorandum" van Reeder aan "Berlijn" van 28 augustus 1943 (in werkelijkheid gaat het om een uitvoerig verslag dat voor Himmler bestemd was) en (bl. 91, noot 23) van een schrijven van Reeder aan Himmler van 18 oktober 1943. Van die twee voor het behandelde onderwerp hoogst belangrijke dokumenten kent Van der Elst (bl. 91) via Knoebel slechts een uiterst beknopte samenvatting. Het verslag van 28 augustus 1943 telt acht geypte bladzijden, dit van 18 oktober, zestien. Knoebel (bl. 148 en 149) maakt er zich van af in vijf, resp. achttien regels. In het artikel van Van der Elst worden het er drie en vijf. Van Reeders bewogen waarschuwing en rechtstreekse kritiek aan het adres van Himmler en Berger vermoedt Van der Elst vanzelfsprekend niets vermits hij de stukken zelf niet raadpleegde. Zie nader hierachter, bl. 234.

der Elst kan zich niet beroepen op het werk van een gespecialiseerd historicus die de verslagen van Reeder op hun geloofwaardigheid ernstig getoetst zou hebben. Knoebel van zijn kant zag het vraagstuk niet eens. Van der Elst heeft verder geen idee van de hoofdstukken in Reeders *Tätigkeitsberichte* over het bezettingsbeleid in het algemeen, de politieke gevolgen van de verplichte tewerkstelling, de onsamenhangende ekonomische politiek, de openbare veiligheid, de levensmiddelenvoorziening e.d.m. Bij zulk een beperkte en op de koop toe onrechtstreekse kennis van de bronnen had Van der Elst moeten beseffen dat minder voortvarendheid in zijn beoordeling geboden was. 2. Men begrijpt niet goed waarom Van der Elst het eigenlijk nodig geacht heeft zijn lezers voor het gevaar te waarschuwen, Reeder op zijn woord te geloven. Want wat stelt men vast ? Dat de schrijver herhaaldelijk, bijna altijd via Knoebel, naar Reeder verwijst als bron, maar er geen ogenblik aan gedacht heeft dat, volgens zijn eigen waarschuwing, die bron troebel is. Waaruit besloten mag worden dat Van der Elst Reeders "doelbewuste voorstelling" en "*Sklavensprache*" als goede munt aanvaardt. Waarom heeft de schrijver van de hier zo kwistig geboden gelegenheid geen dankbaar gebruik gemaakt om de regels van de historische kritiek toe te passen en Reeder op zijn geloofwaardigheid te toetsen ? Omdat hij die teksten van de *Militärverwaltungschef* inpast in een pleidooi voor Elias ?

Ik zou het hierbij kunnen laten en, enkel rekening houdend met de beperkte bronnenkennis en de zonderlinge werkwijze van Van der Elst, besluiten dat zijn oordeel over de geloofwaardigheid van Reeders verslagen alsmede over "de rapporten van ondergeschikten voor de machthebbers in het Derde Rijk", niet voldoende gegrond is. Ik heb nog een derde bezwaar tegen dit overhaaste oordeel. Alvorens het te formuleren wil ik evenwel nog iets zeggen over Reeders *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen als bronnen van historische kennis in het algemeen.

Die dokumenten kritiekloos te aanvaarden zou wetenschappelijk even onverantwoord zijn als ze elke waarde te ontzeggen, enkel en alleen omdat er hier een hoog ambtenaar aan het woord is die zijn beleid verdedigt. Het zal, zoals reeds is opgemerkt, de taak van de historici zijn, door toepassing van de regels der historische kritiek, telkens grondig te onderzoeken waarom de *Militärverwaltungschef* reden had onverbloemd te zeggen wat hij dacht of waarom hij het

geraden achtte dat niet te doen (42). Want het hoeft geen betoog dat er in Reeders verslagen passussen voorkomen die geen vraagstuk van historische kritiek oproepen, andere (talrijke) wel.

Wie zich aan dit monnikenwerk waagt zal eerlijkheidshalve eerst de vraag moeten beantwoorden hoe Reeder zelf dacht (althans verklaarde te denken) over inhoud en strekking van zijn *Tätigkeitsberichte*. Zonder in details te treden beperk ik mij tot het volgende. In de tweede helft van 1941 maakten de maandelijkse rapporten plaats voor driemaandelijkse. Vanaf maart 1944 werden ze weer maandelijks. In het voorjaar van 1942 schreef de *Militärverwaltungschef* ten gerieve van de geadresseerden — hoge rijks- en partijambtenaren enerzijds, ondergeschikte medewerkers anderzijds — dat de vroegere maandelijkse verslagen een dubbel doel hadden vervolgd (vanzelfsprekend zou het ook in de toekomst gelden voor de driemaandelijkse) : een onmiddellijk doel en een voor de toekomst (43).

(42) Drie omstandigheden bemoeilijken dit kritisch onderzoek. 1.- Tussen bepaalde feiten en hun relaas in de *Tätigkeitsberichte* liggen er aanvankelijk enkele dagen; later, wanneer de verslagen maandelijks worden, een paar weken; na augustus 1941, wanneer de verslagen driemaandelijks worden, soms zelfs een paar maanden. 2.- De *Tagesmeldungen* van Reeders administratieve staf waarin de feiten als het ware heet van de naald vermeld worden, zijn verloren gegaan. Over die *Tagesmeldungen*, hierachter, bl. 214. 3.- Men beschikt niet over een voldoende parallelle berichtgeving die een vergelijking mogelijk zou maken. Van de *Meldungen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes* over België en Noord-Frankrijk zijn er slechts enkele tot ons gekomen (vgl. hiervóór, noot 36). Men weet voorlopig niet welke verslagen van von Bargen, vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken bij de *Militärverwaltung* te Brussel, aan zijn minister nog beschikbaar zijn.

(43) In zijn jaarverslag (juni 1940-juli 1941) had Reeder het doel van de maandelijkse *Tätigkeitsberichte*, die hier *Lageberichte* heten, aldus omschreven : "*Die monatlich vorgelegten Lageberichte der Militärverwaltung haben versucht, Einblick in die Gesamtarbeit der Militärverwaltung, damit zugleich einen Ueberblick über die sich daraus ergebenden Probleme in dem hiesigen Befehlsbereich zu gewähren.*" (GRMA, T-501, 104, 691.) Zie nog TB 18 over de periode 1 september-1 december 1941 van 20 december 1941 : "*Der Abschnitt [A. Politischer Teil, I, Allgemeine Ueberblick über die Lage im Befehlsbereich] gibt eine in gegenseitigem Zusammenhang gesehene Darstellung der wesentlichen in der Berichtszeit ins Befehlsbereich hervorgetretenen Probleme auf politischem, verwaltungsmässigem und wirtschaftlichem Gebiet ... Wie in den bisherigen Lageberichten soll auch hier zunächst eine Uebersicht über die besonderen Ereignisse, die Hauptprobleme und die hiermit im Zusammenhang stehenden Stimmungsauswirkungen gegeben werden.*" (GRMA, T-501, 105, 223-224.)

Het onmiddellijke doel bestond erin (44) de tientallen bevoegde en ambtelijke geïnteresseerde diensten (45) een overzicht te bezorgen van de politieke bestuurlijke en ekonomische vraagstukken in het ambtsgebied. *Daarenboven* zouden afzonderlijke gebeurtenissen (*Einzelgeschehnisse*) vermeld worden *voor zover ze symptomen waren van een zich bedenkelijk ontwikkelende toestand of (en) van een stelselmatig verzet tegen de bezettende overheid, de oorlogsekonomie en de oorlogvoering* (46). Voor afzonderlijke gebeurtenissen van louter negatieve aard als stakingen, misdaden, vergrijpen tegen de openbare orde en de *Wehrmacht*, was er geen plaats in de *Tätigkeitsberichte*, wel in de zg. *Tagesmeldungen*, die telefonisch of per telex hun bestemmelingen zouden bereiken (47). Deze laatste berichten karakteriseerde Reeder als gezondheidsbulletins (*Krankenhausberichte*) omdat ze door hun eenzijdigheid de indruk konden verwekken dat de toestand in het ambtsgebied "abnormaal en ongezond" was (48). Pas na dit fundamentele onderscheid te hebben aangegeven preciseert de *Militärverwaltungschef* wat hij met zijn *Tätigkeitsberichte* bedoelt : zij moeten de normale gebeurtenissen en prestaties, die uiteraard in de *Tagesmeldungen* niet op hun plaats

(44) Het volgende is ontleend aan een verslag van Reeder dat formeel geen gewoon *Tätigkeitsbericht* is en de titel draagt : *Allgemeine Uebersicht für die Zeit vom 1.12.1941 bis 15.3.1942* (GRMA, T-501, 105, 516).
(45) Aanvankelijk werden er slechts zeven eksemplaren van de *Tatigkeitsberichte* vervaardigd. (OKH, Generalquartiermeister, aan MBBNf, 14 juli 1940-GRMA, T-501, 96, 811.) Later steeg het aantal tot tweehonderd (Verklaring van Reeder op zijn proces te Brussel, terechtzitting van 20 oktober 1950, bl. 19. IfZM, Proces von Falkenhausen, bl. 245). In welk tempo het aantal steeg, is niet bekend.
(46) "*Einzelgeschehnisse, solange sie nicht Anzeichen eines bedenklich werdenden Zustandes oder gar Symptome einer planmässig wachsenden passiven oder aktiven Wilderstandsbewegung, beachtlicher Teile der Bevölkerung gegen die deutsche Bestazungsmacht, Kriegswirtschaft und Kriegführung sind, wird hierbei keine grundsätzliche, sondern unter Wertung ihrer Wichtigkeit, eine entsprechende historische Bedeutung zugemessen.*" (Als noot 44.)
(47) Voor wie de *Tagesmeldungen* bestemd waren blijkt niet uit Reeders verslag. Men mag aannemen : voor een beperkte groep samengesteld uit o.m. het OKW, het OKH, de *Oberbefehlshaber West*, het *Luftgaukommando Belgien und Nordfrankreich* en enkele andere hogere burgerlijke en militaire diensten. De *Tagesmeldungen* werden niet teruggevonden.
(48) Als noot 44 en 45. Behalve van de *Lageberichte* (of *Tätigkeitsberichte*) en de *Tagesmeldungen* maakt Reeder nog gewag van *Kurzberichte* voor hoge militaire en burgerlijke gezagdragers die over weinig tijd beschikken. Ook in die samenvattingen wenste Reeder "*das richtige Verhältnis zwischen Licht und Schatten so zu bringen, wie die verantwortliche und verantwortungsbewusste Besatzungsverwaltung des Befehlsbereiches es sieht*". (Als noot 44. GRMA, T-501, 105, 517.) Ook de *Kurzberichte* zijn verloren gegaan.

zijn, objektief en in het kader van de totale opdracht van de *Militärverwaltung* tot gelding doen komen (49).

Over het belang van *al* zijn verslagen voor later (versta : voor de geschiedschrijving) merkt Reeder op dat de *Militärverwaltung* weliswaar niet over gespecialiseerde ambtenaren beschikt voor de redaktie van gedetailleerde ambtelijke dagboeken (dat was wel het geval in 1914-1918) maar dat zij erom bekommerd is haar rapporten als "het spiegelbeeld van haar aktiviteit derwijze te redigeren, dat zij voor later bruikbare bewijsstukken bevatten" (50).

Men stelt dus vast dat Reeder nooit een geheim ervan gemaakt heeft, hoe hij de inhoud en de strekking van zijn *Tätigkeitsberichte* opvatte. Men mag dus nu niet doen alsof men hem te slim af is en hem betrapt op beminnelijk optimisme. De talrijke geadresseerden van zijn rapporten mochten het al in het voorjaar 1942 horen : de *Tätigkeitsberichte* belichten onder meer de positieve zijden van zijn beleid. Zijn ze daarom leugenachtig ? In het ergste geval zou men ze eenzijdig kunnen noemen en onvolledig. Ze zouden als bedrieglijk kunnen beschouwd worden had Reeder zelf niet gewaarschuwd dat er nog de *Tagesmeldungen* waren, de andere zijde van de medaille. Bovendien zou het een grove vergissing zijn uit Reeders eerlijke waarschuwing te besluiten dat de *Tätigkeitsberichte* zó eenzijdig opgesteld zijn dat ze enkel licht en geen schaduw vertonen. Hij zelf schrijft toch duidelijk voor, dat ook gebeurtenissen erin moeten worden behandeld die symptomatisch zijn voor het verslechten van de toestand in het ambtsgebied. Zal men opwerpen dat Reeder hier zomaar iets voorschrijft voor de vorm ? A priori zou ik dat niet uitgesloten achten, hoewel het hoogst onwaarschijnlijk lijkt dat een zo verantwoordingsbewuste ambtenaar als Reeder zich tot lippendienst zou hebben geleend. Het antwoord op de opwerping ligt in zijn rapporten zelf. Ze zijn gelukkig bewaard gebleven. Ze bewijzen dat Reeder zijn lezers (de geadresseerden in oorlogstijd, de latere historici) geen rad voor de ogen gedraaid heeft : de *Tätigkeitsberichte* bevatten licht èn schaduw. Naar mijn gevoel zelfs meer schaduw dan licht naar gelang de toestand ernstiger werd, dat is, ruw geschat, vanaf eind 1942.

(49) "*Aufgabe der Lageberichte soll es daher sein, diesen Normalerscheinungen und Leistungen, die nicht gemeldet werden oder bezüglich der Ruhe und Ordnung nur mittelbar durch Fehlanzeige irgendwelcher negativen Vorkommnisse zum Ausdruck kommen, im Rahmen der Gesamtlage objektiv zu ihrem Recht verhelfen.*" (Als vorige noot.)

(50) "*Die Militärverwaltung ... bemüht sich ... diese Berichte zu einem Spiegelbild ihrer Arbeit so zu gestalten, dass sie für späterhin brauchbare Unterlagen abgeben.*" (Als vorige noot.)

Ze
strekkin
heeft z
dokume
bewust
diensten
speciale
Toen v
houdin

leiding van de *Militärverwaltung* wantrouwden. Omdat dit wantrouwen onze taak bemoeilijkte, hebben wij geprobeerd het te bedaren. Uit de tekst van Reeders verklaring blijkt welk aspekt van het beleid het wantrouwen opwekte : de handhaving van de openbare orde door de beteugeling van het verzet. Wij mochten, aldus nog Reeder, in onze verslagen geen somber beeld van de toestand ophangen omdat wij zodoende strenge maatregelen, bijv. het terechtstellen van gijzelaars, zouden hebben uitgelokt. Hadden wij anders gehandeld, dan zouden de diensten in het Rijk ons verweten hebben laks te zijn. Maar, laat hij onmiddellijk erop volgen, de cijfers in mijn verslagen waren juist. (Reeder bedoelt de cijfers betreffende de sabotagedaden en de politieke moorden.) En hij herhaalt : "Ik heb de rijksdiensten met mijn kritiek niet gespaard. ... Iedere Belg die thans de *Lageberichte* leest kan zich ervan vergewissen, hoe ik het Rijk steeds gewaarschuwd heb." (55).

Wat Reeder hier beweert over de strekking van zijn verslagen kan aanleiding geven tot misverstand en verdient daarom gepreciseerd te worden. Juist is dat hij, zoals von Falkenhausen, er op bedacht was geen terechtstelling van gijzelaars in België uit te lokken (56). Het is echter begrijpelijk dat Reeder in zijn naoorlogse verdediging bepaalde vraagstukken anders voorstelt dan ze gedurende de bezetting werkelijk gesteld werden. Een somber beeld van de toestand in de *Tätigkeitsberichte* kón geen terechtstelling van gijzelaars tot gevolg hebben om de eenvoudige reden dat die verslagen weken, soms maanden na de gesanktioneerde feiten (sabotagedaden en aanslagen op personen) opgesteld werden en aan hun bestemmelingen toegestuurd. Intussen hadden deze kennis gekregen van de toestand, o.m. door Reeders negatieve *Tagesmeldungen* (57) en de telexberichten van de *Militärverwaltung* uit Brussel (58) — en waren de gijzelaars, meestal op aandringen van hogerhand, al lang terechtgesteld. Maar nooit heeft Reeder in zijn *Tätigkeitsberichte* en andere

(55) Als noot 44.
(56) De eerste terechtstelling van gijzelaars in België dateert van 27 november 1942. In Noord-Frankrijk waren er echter tussen 15 september 1941 en 30 april 1942 niet minder dan vijf en zeventig slachtoffers voor het executiepeloton gevallen. Op 16 april 1942, twee dagen na de terechtstelling van vijf en dertig gijzelaars te Rijsel, gaf Hitler uiting aan zijn "*grössten Befriedigung über die klugen und zweckmässigen Anordnungen*" van von Falkenhausen. Het feit werd genoteerd in het *Kriegstagebuch* van de *Kommandostab Ia*, 18 april 1942. (GRMA, T-501, 93, 758.) Op 30 april 1942 volgde nog een reeks van tien terechtstellingen.
(57) Hiervóór, bl. 214.
(58) Talrijke telexberichten over de toestand in 1942 en 1943 in GRMA, T-501, filmrol 95 en 96. Zij gingen steeds uit van de *Kommandostab* (von Harbou) en van de *Verwaltungsstab* (Reeder). Voor 1944 beschikt men niet over dergelijke dokumenten.

verslagen over de veiligheid in zijn ambtsgebied die hij medeondertekende met de chef van de militaire *Kommandostab* (59), de ernst van de toestand verzwegen. Men leze in zijn aktiviteitsverslagen de nuchtere bladzijden over de verslechtering van de publieke opinie (zij vertonen soms een opvallende gelijkenis met de bekende verslagen van Struye (60)) en de gevaren die "*Ruhe und Ordnung*" bedreigen. Een voorbeeld uit de vele moge hier volstaan. In zijn *Tätigkeitsbericht* nr. 25 over de periode juli-september 1943 (in werkelijkheid tot december 1943) weidt Reeder uit over de gevolgen van de terreuraanslagen door het verzet op kollaborateurs gepleegd. Deze laatsten, aldus Reeders, verwijten ons niet voldoende beschermd te worden. Hij geeft toe dat het verwijt gegrond is. Men zal echter begrijpen, betoogt hij, dat het jammer genoeg niet mogelijk is te antwoorden met een verwijzing naar ons tekort aan manschappen en bewapening. "De algemene gelatenheid zou daardoor nog slechts versterkt worden." Des te meer zou nu van Duitse diensten, die voldoende geïnformeerd zijn, mogen verwacht worden dat zij die op zichzelf begrijpelijke klachten, niet steunen. Hun houding lokt enkel nog meer ontstemming uit in het kamp van de kollaboratie. Het bezettingsbestuur beschikt niet over de nodige middelen om de toeneming van sabotage en aanslagen te verhinderen. Het heeft de grenzen van zijn krachten bereikt." (61)

Hetzelfde tema : de *Militärverwaltung* is niet meer opgewassen tegen de toestand die steeds ernstiger bedreigd wordt door sabotage en aanslagen, komt regelmatig terug in de alarmerende verslagen en

(59) Als vorige noot.

(60) P. STRUYE, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, 1944, o.m. bl. 74, 79, 102-103, 109-110, 132-134, bl. 158, 178-179. Vgl. noot 90.

(61) "*Aus verständlichen Gründen ist es leider nicht möglich, diesen Vorwürfen gegenüber auf die verminderten Einsatzkräfte und den Waffenmangel hinzuweisen, da hierdurch die allgemeine Resignation nur noch erhöht würde. Umsomehr muss aber von deutschen Dienststellen, die über unserer z.Zt. sehr eingeengte Personal- und Waffenlage unterrichtet sind, erwartet werden, dass von dieser Seite keine Förderung dieser an sich verständlichen Beschwerden durch Befürwortung von unerfüllbaren Anträgen einsetzt und so weiter Misstimmung erzeugt wird. Seitens der Besatzungsverwaltung sind alle Massnahmen, die gegen eine Zunahme der Attentate und Sabotageanschlage ergriffen werden können, mit Rücksicht auf die zur Verfügung stehenden beschränkten Mittel, erschöpft.*" (TB 25 over de periode juli-september 1943, in werkelijkheid tot december 1943. GRMA, T-501, 106, 480-481.)

bevelen betreffende de openbare veiligheid in het bezette België vanaf het laatste kwartaal van 1943 (62).

Zal men, met Van der Elst, beweren dat de *Tätigkeitsberichte* niets anders bevatten dan "een doelbewuste voorstelling van de feiten met het oog op de verdediging der *Militärverwaltung*" (63) ? Zijn die rapporten, zoals nu ook de Duitse historicus W. Wagner schrijft, niet veel meer dan "apologieën" van het bezettingsbestuur, uiterst zorgvuldig opgesteld "met het oog op de lezerskring" ("*ad usum delphini*", zoals von Falkenhausen na de oorlog zou verklaren) en gedeeltelijk geïnspireerd door "*Zweckoptimismus*" (64) ? Men zou geneigd zijn de nodige aandacht aan die beoordeling te besteden hadden de auteurs het bewijs geleverd van een poging tot bestudering van de dokumenten. Feit is dat beiden zich tevreden stellen met een blote bewering (65). Indien Reeder door de inhoud en de strekking van zijn rapporten zand in de ogen had willen strooien, waarom

(62) Als noot 58 en 59. De kern van de alarmerende verslagen vindt men trouw verwoord in de inleiding tot de geheime instruktie van de *Kommandostab* en de *Verwaltungsstab* aan de *Oberfeldkommandantur* van 11 oktober 1943 : "*Die Sabotagen und Bandenüberfälle haben eine starke Steigerung erfahren und ein Ausmass angenommen, das die Sicherheit des Befehlsbereiches ernstlich gefährdet.*" (GRMA, T-501, 96, 127.)

(63) VdE, bl. 84.

(64) W. WAGNER, *Belgien in der deutschen Politik während des Zweiten Weltkrieges*, Boppard am Rhein, 1974, bl. 298-299. De na-oorlogse verklaring van von Falkenhausen aan Wagner is tegenstrijdig met zijn gedurende de instruktie en op zijn proces zelf geuit verlangen dat de verslagen van de *Militärverwaltung* aan haar (hiërarchische en feitelijke) overheid toch zouden teruggevonden worden voor het bekendmaken van de waarheid (hiervóór, bl. 216).

(65) Zoals reeds aangestipt kent Van der Elst de *Tätigkeitsberichte* van Reeder slechts via enkele citaten, samenvattingen en verwijzingen in het proefschrift van de Amerikaan Knoebel. Wagner blijkt die dokumenten niet eens oppervlakkig gelezen te hebben, ofschoon hij, met F. Petri, terecht de *Tätigkeitsberichte* als een "*unerlässlige Grundlage für die Forschung*" beschouwt (bl. 297). Van de drieëndertig verslagen van Reeder aan het OKH die in aanmerking zouden gekomen zijn, citeert Wagner er slechts acht. Verder dan het *Tätigkeitsbericht* nr. 11 (over de maand november 1940) schijnt hij niet geraakt te zijn. Dat blijkt uit de referenties in de voetnoten. In de ruim zeshonderd voetnoten van bl. 103 af worden de acht *Tätigkeitsberichte* slechts uitzonderlijk vermeld (geen dertig maal). Men vraagt zich dan ook af waarom de auteur het nodig geoordeeld heeft in zijn *Quellen und Literatur* een volle bladzijde (bl. 305) te wijden aan een chronologisch overzicht van de *Tätigkeitsberichte* ? Hij maakt verder uitvoerig gewag (bl. 306) van fragmenten van het *Abschlussbericht* van de *Militärverwaltung*, waarvan hij geen gebruik gemaakt heeft. Dat geeft de indruk van schijneruditie.

heeft hij zich dan niet beperkt tot zalig optimistische beschrijvingen van de toestand ? Dan zou meteen het bewijs geleverd zijn dat de belagers van het bezettingsbestuur ongelijk hadden vermits het opgewassen bleek tegen de moeilijkheden van een gevaarlijke tijd. Reeder heeft bij de redaktie van zijn ambtelijke verslagen anders gehandeld dan Van der Elst en Wagner zo lichtvaardig beweren.

2. "*SKLAVENSPRACHE*" ?

Na die lange omweg — hij was noodzakelijk — kom ik tot mijn derde bezwaar tegen het neerhalende oordeel van Van der Elst. Hij heeft Reeders verslagen niet gelezen; hij kent ze slechts uiterst fragmentarisch via Knoebel. Hij beroept zich op het oordeel van niet nader genoemde historici van wie wij niet vernemen op welke gronden hun oordeel steunt. Van der Elst kan derhalve niet vermoeden dat de inhoud van de *Tätigkeitsberichte* nog wat anders is dan een "doelbewuste voorstelling van de feiten met het oog op de verdediging van het beleid der *Militärverwaltung*". Had Van der Elst Reeders originele verslagen geraadpleegd, dan zou hij spoedig hebben ontdekt dat ze niet gesteld zijn in wat hij een *Sklavensprache* noemt. Want anders dan de auteur, op het gezag van "sommige historici" beweert, heeft Reeder het wèl aangedurfd in zijn ambtelijke verslagen het beleid dat hem opgedrongen werd, "rechtstreeks in betwisting te stellen". Natuurlijk verdedigt de *Militärverwaltungschef* zijn beleid. Wat zou men anders verlangen ? De vraag is : hóe deed hij het ? Reikte zijn morele moed niet verder dan, een voorzichtige *Sklavensprache* hanterend, te pogen om "soms onrechtstreeks het beleid te beïnvloeden" ? Of deed hij het anders ? Wie zijn *Tätigkeitsberichte* en andere verslagen leest komt tot de overtuiging dat voor Reeder de aanval, onder de vorm van kritiek, de beste verdediging was. Alvorens dit besluit met enkele voorbeelden te staven valt er nog een voorafgaande vraag te beantwoorden.

Het is niet duidelijk wat Van der Elst bedoelt met "het beleid" dat de beoefenaars van de zg. *Sklavensprache* soms gepoogd hebben te beïnvloeden zonder het "rechtstreeks te durven in betwisting stellen". Ik zie slechts twee mogelijkheden : ofwel bedoelt hij het nationaalsocialistische regime zelf, ofwel de eigenlijke bezettingspolitiek. De eerste acht ik uitgesloten. De strijd door Reeder in zijn ambtelijke verslagen gevoerd en die tot uiting kwam in zijn kritiek aan het adres van zijn formele en feitelijke superieuren was niet

gericht tegen het nationaalsocialistische regime als zodanig. Het stilzwijgen dat hij daarover bewaart mag niet geïnterpreteerd worden als het zoeken naar dekking in een voorzichtige *Sklavensprache*. Die taktiek lag hem niet. Men oordele.

In januari 1950, bijna aan het einde van een jarenlange rechterlijke instruktie, schreef Reeder vrijmoedig in een van zijn memories ter verdediging dat hij "als Duits *Verwaltungschef* even weinig aanleg had voor landverraad als voor onmenselijkheid" (66). Hij reageerde fel op het verwijt van von Falkenhausen als een "Pruisisch ambtenaar" te zijn opgetreden : ik ben een Fries, geen Pruis, maar ik schaam er mij niet om, een hoog ambtenaar in de Pruisische traditie te zijn geweest. Aan het adres van zijn gewezen chef voegde hij er een tikje bitter aan toe : "De Pruisische adelaar is neergestort. Het is gemakkelijk hem nu de ezelsstamp te geven." (67) Enkele dagen later nam hij kennis van het getuigenis van een zekere Freiherr F. von Brand, die tot einde 1942 van de diensten der Duitse ambassade te Brussel had deel uitgemaakt maar wegens zijn Joodse afkomst uit zijn funktie was ontheven. von Falkenhausen had hem toen in de *Kommandostab* ingeschakeld. Volgens het getuigenis van von Brand nu had von Falkenhausen gezegd dat Duitsland de oorlog niet mocht winnen. Dat was in het belang van Duitsland zelf en van de wereld. Reeder daarentegen, nog steeds volgens von Brand, had de indruk gewekt het regime te aanvaarden en geen moeite te sparen om het aan de overwinning te helpen (68). Verontwaardigd verklaarde Reeder : "Ik heb mij nooit willen verheffen tot de onwezenlijke hoogte van individuen die zich het lot van hun land niet aantrekken. Evenmin ben ik zo laag willen zakken als de ploerten die wensen bij

(66) Memorie Reeder aan Closon, 18 januari 1950, bl. 45. Vgl. noot 53.
(67) Als vorige noot, bl. 3.
(68) Proces-verbaal getuigenis von Brand, 31 januari 1950 (MGB, Proces von Falkenhausen, 2091). Op het proces te Brussel kwam Brand ten gunste van zijn gewezen chef, de *Militärbefehlshaber*, getuigen. Bij de verklaring dat von Falkenhausen de nederlaag van Duitsland zou gewenst hebben, onderbrak de voorzitter van de Krijgsraad : "*Cela décrit von Falkenhausen trahissant son pays.*" Na het getuigenis van von Brand kwam von Falkenhausen aan het woord. Hij zei dat hij "zijn land zou verraden hebben" had hij de nederlaag "gewenst". Van bij het begin van het konflikt was hij er echter van overtuigd dat Duitsland de oorlog niet kon winnen. Om die reden had hij geprobeerd het regime ten val te brengen. Misschien had von Brand hem verkeerd verstaan toen hij zei : indien Duitsland de oorlog verliest zal het verschrikkelijk zijn, een overwinning zal echter onuitstaanbaar zijn (IfZM, Proces von Falkenhausen, terechtzitting van 31 oktober 1950, bl. 359 en 361).

te dragen tot de nederlaag van hun land. Welke patriot kan hopen dat zijn land overwonnen wordt ? " (69)

Het is tekenend voor de morele houding van Reeder dat hij na vijf jaar opsluiting, met een onzekere toekomst voor ogen, belast door zijn vroegere chef die op hem zijn verantwoordelijkheid poogde af te wentelen, het beneden zijn waardigheid achtte naar de redplank te grijpen waar velen al naar gegrepen hadden : afstand nemen van het regime dat hij sedert 1933 gediend had. Ook in de moeilijke na-oorlogse tijd had Reeder de moed tot zelfrespekt en achtte hij het niet eervol zich te verdedigen door zijn ambtelijk verleden te verloochenen (70).

Indien Reeders aanvallende kritiek niet gericht was tegen het nationaalsocialistische regime, tegen wat was ze het dan wel ? Tegen de ontwrichting van het militair bezettingsbestuur door het stelsel van het *Hineinregieren* en tegen bepaalde maatregelen hem, binnen het raam van dit bestuur, voorgeschreven en die hij rechtstreeks en duidelijk kritizeerde omdat hij ze noodlottig achtte voor het verwezenlijken van de taak der *Militärverwaltung* : het bezette gebied met een minimum aan krachten maximaal dienstbaar te maken aan de Duitse oorlogvoering. Reeders dubbel objektief van zijn kritiek kunnen wij achteraf logisch onderscheiden. In de praktijk van de bezettingsadministratie vielen de twee moeilijk te scheiden omdat Reeder het hem voorgeschreven beleid moest voeren binnen het raam van een reeds ontwricht bezettingsbestuur.

Ik kan niet verlangen dat men mij op mijn woord gelooft als ik beweer dat Van der Elst zich grondig vergist in een zo belangrijke kwestie als eerst het vaststellen, vervolgens het beoordelen van de inhoud van Reeders verslagen. Aan de andere kant is het niet gepast hier de lezer te overtuigen door een overvloed aan overrompelende citaten. Het zou geen moeite kosten uit de *Tätigkeitsberichte* en

(69) Proces-verbaal verhoor Reeder, 15 februari 1950 (MGB, Proces von Falkenhausen, 2133).

(70) Typerend voor de houding van Reeder is nog het volgende. In november 1949, gedurende de instruktie van zijn proces, vernam hij dat zijn eerste medewerker, *Militärverwlatungsvizechef* von Craushaar, in 1943 begonnen was met het verzamelen van bescheiden betreffende de terechtstelling van gijzelaars "voor het geval van een onzekere toekomst" en als "een rechtvaardiging voor de geschiedenis". Reeder begreep onmiddellijk dat hier een Duitse nederlaag bedoeld was. Kortweg, voldoende duidelijk zonder evenwel te kwetsen, nam hij afstand ten opzichte van von Craushaar door de verklaring : "Vanzelfsprekend is het zaak van de getuige zelf te interpreteren wat hij zeggen wil." (Proces-verbaal getuigenis von Craushaar, 9 september 1949 en proces-verbaal verhoor Reeder, 16 november 1949. MGB, Proces von Falkenhausen, 1662 en 1688.)

andere verslagen van de *Militärverwaltungschef* een lijvige bloemlezing samen te stellen met uittreksels die niet aan *Sklavensprache* doen denken. Ik beperk me tot enkele in reeksen gegroepeerde teksten. De eerste reeks betreft het moeilijke beleid door een ontwricht bezettingsbestuur; de tweede en de derde handelen over twee vitale sektoren van het eigenlijke beleid : de verplichte tewerkstelling in Duitsland en de *Volkstumspolitik*, meer bepaald het konflikt tussen het VNV en de Devlag.

A. Tegen het ontwrichten van het bezettingsbestuur door het *Hineinregieren*

De voorbereiding van het bezettingsbestuur in België mag voor een groot deel als het werk van Eggert Reeder, vóór de oorlog *Regierungspraesident* in Keulen, beschouwd worden (71). Organisatorisch was het gekenmerkt door de koncentratie van militaire en bestuurlijke macht in de persoon van de *Militärbefehlshaber*. Het zou echter niet lang duren eer zijn gezag door het stelsel van het *Hineinregieren* ondergraven en tegengewerkt werd : vertegenwoordigers van formeel niet bevoegde maar machtige partij- en rijksinstanties kwamen zich, met de toelating van Hitler of van de opperste legerleiding, in het ambtsgebied van von Falkenhausen vestigen en poogden er een eigen beleid te voeren. Voor zover die pogingen uitgingen van de partij en van haar meest strijdlustige formatie : de SS, vonden zij hun oorsprong in de omstandigheid dat België, anders dan Nederland, onder militair bezettingsbestuur was gebleven. Partij en SS zouden dan ook geen moeite sparen om de *Militärverwaltung* in haar bestaan te bedreigen en te doen vervangen door een *Zivilverwaltung* (72).

(71) A. DE JONGHE, *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944). De vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk, I*, Antwerpen-Utrecht, 1972, bl. 23 en vv.
(72) Het vestigen van de SS-politie (*Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst*) in het ambtsgebied van von Falkenhausen in juli 1940 mag als de eerste uiting van dit *Hineinregieren* beschouwd worden (A. DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een Höheren SS- und Polizeiführer te Brussel, 1942-1944, I : De Sicherheitspolizei in België", in : *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III, oktober 1974, bl. 10-82).

Het stelsel van het *Hineinregieren* voerde tot twee noodlottige gevolgen voor de eenheid en het gezag van het bezettingsbestuur : de dreigende administratieve chaos door het *Nebeneinander*, het *Durcheinander* en het *Gegeneinander*; de opzettelijk negatieve, voor Reeder zenuwslopende kritiek van zijn beleid door formeel niet bevoegde centrale diensten en hun vertegenwoordigers in het bezette gebied. Zowel tegen het ene als tegen het andere heeft Reeder in zijn *Tätigkeitsberichte* niet in een voorzichtige *Sklavensprache*, maar fel en rechtstreeks gereageerd. Het woord : rechtstreeks is hier op zijn plaats. Immers, de *Tätigkeitsberichte* gingen niet enkel aan zijn hiërarchische overheid, het OKH, maar ook aan tientallen ambtelijk geïnteresseerde diensten waaronder ettelijke die hem in de uitoefening van zijn funktie het leven zuur maakten. Zij wisten wat zij aan Reeder hadden en hoe hij over het beleid dat *zij* hem opdrongen, dacht. De *Militärverwaltungschef* heeft hen niet gespaard.

Zijn eerste reaktie tegen de ontwrichting van de bezettingsadministratie dateert al van 2 februari 1941 (73). Onze voorzichtige politiek is renderend gebleken, stelt hij vast. Maar hij waarschuwt : voor een verdere rustige ontwikkeling is het van beslissende betekenis "*dass nicht von aussen her eingegriffen wird. Es geht nicht an, dass immer wieder von einzelnen Volksgenossen oder unbefugten Vertretern deutschen Reichsstellen hinter den Rücken der Militärverwaltung eigene Politik oder ganz disziplinwidrige Kritik ... getrieben wird.*" Nieuwe ondubbelzinnige en rechtstreekse waarschuwing aan het OKH (dat maar laat begaan) een maand later (74). De *Militärverwaltung* kan het zich niet veroorloven een oorlog op twee fronten te voeren. "[*Sie*] *muss den Rücken unbeschossen frei haben. Sie wird in Zukunft bei allen amtlich unbefugten Persönlichkeiten, die derartig störend und zum Teil hinterhältig wirken, mit den ihr zur Verfügung stehenden Mitteln durchgreifen.*"

Met een regelmaat die voor de lezer aan het eentonige grenst zal Reeder tot maart 1944 niet ophouden te waarschuwen voor de gevaren van de vertikale versplintering der bezettingsadministratie, een gevolg van de benoeming van allerlei gevolmachtigden. In maart 1942, na ruim twintig maanden ervaring en uitputtende politieke strijd denkt hij ernstig aan ontslag. Hij herkent het huis niet meer dat hij heeft helpen ontwerpen en opbouwen. Ontgoocheld trekt hij het besluit : "*Wenn Deutschland nach dem siegreichen Ende dieses Krieges ein Weltreich wird, müssen wir nach den Erfahrungen im*

(73) TB 13 over januari 1941, 2 februari 1941 (GRMA, T-501, 103, 955-956).
(74) TB 14 over februari 1941, 2 maart 1941 (GRMA, T-501, 104, 23-24).

hiesigen Befehlsbereich noch manches lernen." (75) Een duidelijker kritiek aan het adres van de verantwoordelijken is moeilijk denkbaar in een ambtelijk verslag van een ondergeschikte bestemd voor tientallen machthebbers in het Derde Rijk.

Er veranderde echter niets in de zin door Reeder verlangd. Alleen werden zijn waarschuwingen nog dringender toen de toestand aan de fronten zich ongunstiger ontwikkelde en de spanning in het ambtsgebied steeg. Eind december 1942 vergeleek hij in zijn driemaandelijks verslag nuchter de voor- en nadelen van een *Militärverwaltung* met die van een *Zivilverwaltung* (76). Hoofdzaak is niet, betoogt hij, de aard van het bezettingsregime, maar zijn gezag als orgaan van het Rijk. "*Ohne eiserne Stabilisierung der Autorität des Reiches durch eine einheitliche Verwaltungs- und Wirtschaftsführung sind die vor uns liegenden Aufgaben bei der augenblicklichen Lage in dem schwierigen Befehlsbereich Belgien und Nordfrankreich nicht zu meistern.*" In zijn binnenste blijft hij vanzelfsprekend voorstander van een *Militärverwaltung*, maar dan van een die normaal funktioneert zoals hij ze in 1939/40 heeft helpen ontwerpen (77). Medio juli 1943 vaart hij heftig uit tegen de talrijke niet bevoegde en onwetende "*Spezialbindungen*" (bedoeld werden de gevolmachtigden) die van buitenuit hun beleid opdringen en er slechts in slagen een toestand te scheppen die de *Militärverwaltung* herleidt tot een "*Marionettenpuppe, deren Spielfäden nicht von einen Hand, sondern von vielen Händen hin- und hergezerrt werden .... Eine Fernsteuerung kann ... nur dann den richtigen Kurs halten, wenn der verantwortliche Steuermann, nicht aber ein unverantwortlicher Schwarzfahrer beigezogen wird.*" (78) Rond diezelfde tijd zal Reeder

(75) *Allgemeine Uebersicht für die Zeit vom 1. Dezember 1941-1. März 1942*, 16 maart 1942 (GRMA, T-501, 105, 521-522).
(76) TB 22 over de periode 1 september-1 december 1942, geregigeerd eind december 1942 (GRMA, T-501, 105, 1193-1196).
(77) Volgens Wagner, *a.w.*, bl. 298 (zie noot 57) was het er Reeder steeds om te doen te bewijzen dat "*die 'unpolitische Aufsichtsverwaltung' ausreichte, ja die am ehesten geeignete Form der Verwaltung war, um alle weitgehenden Entscheidungen für eine grosse Regelung nach dem 'Endsieg' offen zu halten*". Een aandachtige lektuur van al de *Tätigkeitsberichte* leert dat die triomfalistische toon Reeder volstrekt vreemd was. Overigens beschouwde hij de *Militärverwaltung* te Brussel niet als "*unpolitisch*". Zijn bevoegdheid vergeleek hij met die van een *Reichskommissar*. Wagner had daarover met vrucht het artikel van Reeder kunnen lezen : "De Militärverwaltung in Belgien und Nordfrankreich", in : *Reich, Volksordnung, Lebenstaum*, VI, 1943. Vgl. nog DE JONGHE, *a.w.*, bl. 59-60.
(78) TB 24 over de periode april-juni 1943 (in werkelijkheid tot einde juli), geredigeerd na 21 juli 1943 (GRMA, T-501, 106, 232).

het aandurven niet meer in een geheim verslag aan het OKH, maar in een tijdschriftartikel te waarschuwen voor het gevaar dat de Belgen van de administratieve guerilla gebruik zullen maken om de ene Duitse dienst tegen de andere uit te spelen (79). *Sklavensprache* ?

Begin maart 1944 vernemen de ongeveer tweehonderd bestemmelingen van de *Tätigkeitsberichte* zo duidelijk als het maar kan, dat Reeder het beu wordt te strijden voor een redelijker inzicht bij degenen die niet ophoudèn zijn beleid te doorkruisen (80). Nog eens vaart hij uit tegen het voor een deel taktloze geleuter *(Schwätzereien)* van onverantwoordelijke, eenzijdig ingelichte, lichtvaardige of zelfs boosaardige Duitsers in uniform of civiel. Aan zijn houding denkend schrijft hij, dat wie jarenlang de leiding van een politiek en ekonomisch belangrijk gebied in handen had, niet vlucht voor zijn verantwoordelijkheid. Wat er onmiddellijk in het verslag op volgt kan moeilijk anders dan als een uiting van moedeloosheid en machteloosheid begrepen worden. Maar het blijft rechtstreekse kritiek aan het adres van de verantwoordelijke diensten. "*Wohl wird er aber durch die oft hoffnungslos erscheinende Notwendigkeit ermüdet, immer wieder viele Besserwisser und einseitige Spezialisten, die nur ihr Rädchen kennen, nicht aber das Gesamtbetriebe übersehen und beherrschen, von den inneren Zusammenhängen der Verhältnisse und Massnahmen in Ursache und Wirkung zugunsten der totalen Kriegsführung zu überzeugen.*" Hij zoekt solaas bij Bismarck. Ook de grote staatsman besefte dat er in het buitenland even weinig als in Duitsland begrip bestond voor politieke vraagstukken. Enkel in Duitsland nochtans, meende Bismarck, oordeelde men zo kategorisch en was men tevens zo onkundig in deze materie.

In zijn verslag over maart 1944 zal hij nog een laatste keer bitsig uiting geven aan zijn wrevel wanneer hij het "*anonyme Parlament der Kritiker*" op de korrel neemt (81). Door zijn "*zersetzenden Polemik*" is het gevaarlijker dan de vroegere demokratische parlementen die de verantwoordelijken tenminste de gelegenheid boden zich te verdedigen en hun kritici van antwoord te dienen.

(79) E. REEDER, "Die Militärverwaltung in Belgien und Nordfrankreich", in : *Reich, Volksordnung, Lebensraum*, VI (1943), bl. 6-8 (DE JONGHE, *a.w.*, bl. 76-77).
(80) TB 26 over de periode oktober-december 1943 (in werkelijkheid tot begin maart 1944), geredigeerd maart 1944 (GRMA, T-501, 106, 712).
(81) TB 27 over maart 1944 (GRMA, 106, 907-908).

B. Tegen de gevolgen van de *Arbeitseinsatz*

De verordening van von Falkenhausen betreffende de verplichte tewerkstelling in Duitsland dateert van 6 oktober 1942. Reeds in het eerstvolgende *Tätigkeitsbericht* noteert Reeder dat de snelle toepassing een "stijgende onrust" heeft doen ontstaan waarvan de gevolgen niet te overzien zijn (82). Intussen sluit hij de ogen niet voor de werkelijkheid van het heden. "*Die Hassstimmung steigert sich z.Zt. bis zur Bereitschaft zum aktiven Widerstand.*" Hij vreest een toenemende "*Bolschewisierung*" van de brede lagen der bevolking. Een ander gevaar schuilt in het feit dat de *Feldgendarmerie* numeriek te zwak is om de "*Dienstpflichtweigerer*" te vatten. Zij verlaten hun woonplaats, wijken uit naar Frankrijk, of dolen rond in het land waar zij "al te licht geneigd zullen zijn bij de terroristen aan te sluiten". Die vrees zou gegrond blijken.

Zoals voor het *Hineinregieren* zal Reeder niet ophouden op de schadelijke politieke gevolgen van de verplichte tewerkstelling te wijzen in een land waar de herinnering aan de wegvoeringen gedurende de Eerste Wereldoorlog bij velen nog levendig is. De haat tegen Duitsland neemt toe, waarschuwt hij. De *Arbeitseinsatz* wordt het bindlid van de uiteenlopende politieke strekkingen in het verzet (83). Bijzonder heftig vaart hij uit tegen de verantwoordelijken voor het zg. *Ruhrabenteuer* (84). In de vroege zomer van 1943 waren duizenden arbeiders, legaal of illegaal, uit gebombardeerde Duitse steden naar België gevlucht. Om aan de verplichte tewerkstelling in het rijk te ontkomen gingen zij werk zoeken aan de *Atlantikwall* in Noord-Frankrijk. Onverwacht werden er minimum 30.000, waaronder ook vrijwillig tewerkgestelden, door de *Organisation Todt* en andere Duitse militaire bouwondernemingen opgepakt en naar het gebombardeerde industriegebied in Westfalen gedeporteerd om er herstelwerken uit te voeren — met het gevolg dat ruim nog 80.000 arbeiders de *Baustellen* in Frankrijk verlieten (85). Een uitvoerig citaat uit Reeders verslag moge hier volgen. De lezer zelf zal oordelen hoe de *Militärverwaltungschef* de *Sklavensprache* hanteert aan het

(82) TB 22 over de periode 1 september-1 december 1942, 31 december 1942 (GRMA, T-501, 105, 1199). Vgl. in dezelfde zin STRUYE, *a.w.*, bl. 109.
(83) TB 23 over de periode januari-maart 1943 (in werkelijkheid tot medio april), geredigeerd na 9 april 1943 (GRMA, T-501, 106, 27).
(84) TB 24 over de periode april-juni 1943 (in werkelijkheid tot einde juli), geredigeerd na 21 juli 1943 (GRMA, T-501, 106, 236-237).
(85) Volgens mijn vakgenoot Fr. Selleslagh, die de *Arbeitseinsatz* in België bestudeert, zijn de door Reeder aangehaalde cijfers wellicht overdreven.

adres van de verantwoordelijken: "*Bedauerlicherweise ist vor Einleitung dieser Zwangsmassnahmen keine Fühlungnahme mit dem Chef der Militärverwaltung erfolgt, obschon man sich über die unabsehbaren arbeitspolitischen, volkstums- und allgemeinpolitischen Auswirkungen derartiger Anordnungen bei enigermassen Fingerspitzengefühl klar sein müsste. Es ist widersinnig, in den flandrischen Provinzen ... germanische Volkstumspolitik weiter zu betreiben, wenn andererseits diese von uns als Germanen ausgesprochenen Flamen unter Bruch jedes Rechtsanspruchs, selbst unter Ausserachtlassung der Dienstverplfichtung, unter militärische Bewachung in ein mit Stacheldraht umgebenes Lager* (86) *gebracht werden, um von dort, begleidet von dem Jammer ihrer Frauen und Kinder, zwangsweise in das Reich "verschickt" zu werden. Wenn sich bisher der GBA* (87) *mit Recht gegen den Vorwurf der Deportation als Beleidigung der deutschen Arbeitseinsatzstellen gewandt hat, so muss zugegeben werden, dass die bei dieser Aktion angewandten Methoden dem Begriff der Deportation sicherlich nahekommen. Mit Recht haben sich alle nationalen Verbände, insbesondere auch die deutsch-flämische Arbeitsgemeinschaft, die von dem Reichsführer SS betreut wird* (88), *gegen diese Methoden gewandt, da ihre Arbeit ... erhebliche Rückschläge zu erwarten hat.*"

In hetzelfde *Tätigkeitsbericht* (89) gaat Reeder nader in op de ontwikkeling van het "*Bandenwesen*" dat de laatste tijd een "politiek-kriminele" aktiviteit ontwikkelt (naast sabotage en aanslagen op personen ook overvallen op gemeentehuizen, rantsoenzegel- en geldtransporten) (90). Gedreven door de angst

(86) Te Jabbeke in West-Vlaanderen.
(87) *Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz* Fritz Sauckel.
(88) Over de tussenkomst van Van de Wiele een beknopte mededeling in zijn interview met J. De Launay, juni 1974. (Vgl. J. DE LAUNAY, *Histoires secrètes de Belgique de 1935 à 1945*, Parijs, 1974, bl. 292. Wegens het verregaand gebrek aan ernst is de grootste omzichtigheid bij het raadplegen van dit werk geboden. Kritiekloos aanvaardt de auteur de verklaringen van Degrelle, Van de Wiele, W. Hermans. Wat deze laatste betreft mag men zich afvragen of De Launay die verklaringen wel getrouw heeft weergegeven. Hij verwijst ook naar bronnen die eenvoudig niet bestaan — b.v. op bl. 264 het "dossier" van de Duitse diplomaat Krug von Nidda op het "auditoraat-generaal" — en gaat dikwijls te werk als een stelende ekster wanneer hij dokumenten citeert die hij nooit gezien heeft tenzij in de studies waaraan hij ze vlijtig "ontleent" zonder evenwel de auteur te vermelden. Er zou een stichtende lijst van dergelijke "ontleningen" kunnen opgemaakt worden.
(89) Als noot 84, T-501, 106, 239-240.
(90) Ook Struye (*a.w.*, bl. 135 en 158) maakt een onderscheid tussen "gangsters" en "patriotten".

aangehouden te worden vormen de "arbeidsweigeraars" (91) benden of versterken zij de rangen der reeds bestaande. Hier moge weer Reeder geciteerd worden : "*Die Gefahr dieser Entwicklung liegt vor allem in der Tatsache, dass im Gegensatz zu den terroristischen Kommunisten, die in der Masse der Bevölkerung wenig Resonanz finden, die flüchtigen Arbeitsdienstpflichtverweigerer als nationale Martyrer angesehen, ihre Handlungen als berechtigte Notwehr gegen die Willkür der Besatzungsmacht gebilligt oder zum mindesten entschuldigt werden. Durch diese innerliche Einstellung der Bevölkerung zu dem Bandenwesen wird dessen Bekämpfung wesentlich erschwert.*"

Nieuwe waarschuwing in het volgende *Tätigkeitsbericht* dat Reeder in de tweede helft van november 1943 afsluit (92). Sabotage en aanslagen nemen alsmaar toe. De benden treden driester op. Dat is een rechtstreeks gevolg van de verplichte tewerkstelling in het Rijk. 74% van de onlangs aangehouden bendeleden waren arbeidsweigeraars die hun bedrijf en hun woning verlaten hadden. Het besluit is duidelijk : "*So geht es nicht weiter .... Das Ausmass der Schädigung der deutschen Kriegswirtschaft und unserer gesamten Belange durch die Dienstverpflichtung ist z.Zt. weit grösser als der geringe Abzugserfolg. Es ist daher notwendig, aus dieser Lage die Folgerungen zu ziehen.*"

Het ligt buiten het bestek van deze kanttekeningen nader in te gaan op de door Reeder onafwendbaar geachte gevolgen. Het ging er mij slechts om te bewijzen dat hij als hoge ambtenaar geen blad voor de mond nam om het beleid dat hem opgedrongen werd, te kritizeren.

Nog een tekst over de noodlottige gevolgen van de *Arbeitseinsatz* mag ik de lezer niet onthouden. Het is er een van von Falkenhausen zelf, — nog een van die ondergeschikten over wie Van der Elst beweert dat hij, uit gebrek aan durf, de *Sklavensprache* hanteerde. Op 10 november 1943 brengt de *Militärbefehlshaber* aan de *Oberbefehlshaber West*, von Rundstedt, verslag uit over de veiligheid in zijn ambtsgebied (93). Het is betekenisvol dat von Falkenhausen, na een beknopte inleiding, onmiddellijk op de meest dreigende binnenlandse gevaren wijst : de aanzienlijke numerieke

(91) Bedoeld worden de arbeiders die zich aan de verplichte tewerkstelling in Duitsland onttrekken.
(92) TB 25 over de periode juli-september 1943 (in werkelijkheid tot medio november), geredigeerd na 15 november 1943 (GRMA, T-501, 106, 477 en 484-487).
(93) GRMA, T-501, 96, 266-273, hier 267.

versterking van de "*Terrorgruppen*" door de arbeidsweigeraars en, onmiddellijk gevolg daarvan, de verzwakking van de oorlogsekonomie. von Falkenhausen had een gerust geweten. Hij kon schrijven : "*Ich habe die für den Arbeitsdienst* (94) *massgebenden Stellen immer wieder auf die Gefahren, die aus den Methoden der Arbeitserwerbung und -verschiebung nach Deutschland für die Sicherheit, Ordnung und politische Lage im Lande entstehen müssen, hingewiesen. Ich habe auch stets darauf aufmerksam gemacht, dass diese Methoden für die gesamtdeutsche Kriegswirtschaft zum Misserfolg führen würden; es mögen auf den eingeschlagenen Wege zwar mehr Menschen nach Deutschland gebracht sein, jedoch weniger vollwertige Arbeiter als auf freiwilligen Wege; daneben hat die Flucht von Zehntausenden in die Illegalität dazu geführt, die Kriegswirtschaft im besetzten Gebiet empfindlich zu schwächen. Meine Ansich blieb unberücksichtigt, die Entscheidungen fielen in anderer Richtung.*"

C. Tegen de *Volkstumspolitik* van de SS

Eigenlijk zou ik het als overbodig mogen beschouwen teksten aan te halen om te bewijzen dat Reeder het aangedurfd heeft in zijn ambtelijke verslagen Himmlers *Volkstumspolitik* rechtstreeks te kritizeren. Immers, Van der Elst benadrukt dat de *Militärverwaltungschef* het VNV de hand boven het hoofd hield en aldus duidelijk positie koos tegen Himmler en zijn beschermeling, de DeVlag. Hij citeert uit stukken aan Himmler (95) die onomstootbaar bewijzen dat Reeder, verre van schuil te gaan achter een voorzichtige *Sklavensprache*, "het beleid rechtstreeks heeft durven in betwisting stellen". Maar ik wil het mij niet gemakkelijk maken door de onoplettende auteur tegen zichzelf uit te spelen. Evenals voor het *Hineinregieren* en de *Arbeitsensatz* laat ik Reeder zelf aan het woord in zijn kritiek van de *Flamenpolitik* der SS.

Eerst enkele woorden over de achtergrond waartegen de aangehaalde teksten moeten begrepen worden.

(94) Versta : de verplichte tewerkstelling in Duitsland of *Arbeitsdienstverpflichtung*, niet te verwarren met de arbeidsdienst.
(95) Dit van 28 augustus en van 18 oktober 1943 (VdE, 91).

In zijn instruktie van 14 juli 1940 schreef Hitler de *Militärverwaltung* in Brussel uitdrukkelijk voor, de Vlamingen zoveel mogelijk te begunstigen, de Walen daarentegen geen enkele gunst toe te kennen (96). Het zou verkeerd zijn te denken dat Reeder op die instruktie gewacht heeft om te besluiten een aktieve *Flamenpolitik* te voeren. Reeds begin juli 1940 stond het voor hem vast dat zonder de hulp van de Duitsers de Vlamingen niet in staat zouden zijn "België van een Franse Oostmark tot een Germaans-Duitse Westmark om te bouwen" (97). Het was dus "niet enkel Duitslands recht maar tevens Duitslands plicht in de toekomst een nieuwe ordening in de lage landen te scheppen". Na de verwachte overwinning zou België, dit Engelse bolwerk, "*mittelbar oder direkt deutsches Vorland*" worden. Over de staatsrechterlijke vorm van de "*immer festere Eingliederung Belgiens in eine germanisch-deutsche Ordnung*" deed Reeder geen uitspraak. Alleen Hitler kon daarover beslissen. In afwachting beschouwde Reeder het als zijn taak een beleid te voeren dat geen enkele toekomstmogelijkheid uitsloot maar tevens *de* mogelijkheid waarvoor Hitler beslissen zou onrechtstreeks voorbereidde (98).

Het voorgaande betreft de "*Volkstumspolitische*" overwegingen van Reeders *Flamenpolitik*. Er waren ook — om zijn terminologie verder te gebruiken — "*realpolitische*". Wij stipten het reeds aan : voor het militaire bezettingsbestuur was het zaak met een minimum aan Duitse krachten het maximum te halen uit het demografische en ekonomische potentieel van het bezette gebied. Daarom 1) trad de *Militärverwaltung* slechts op als *Aufsichtsverwaltung* die de inheemse kontroleert en eventueel leidt; 2) deed zij een beroep op het VNV, dat door Reeder weliswaar onmisbaar werd geacht maar dat hij formeel geen politiek monopool wenste toe te kennen (een feitelijk had het wel).

Bij de studie van Reeders *Flamenpolitik* moet men steeds goed voor ogen houden dat zij voor hem, in weerwil van het "*Volkstumspolitische*" aspekt, geen absolute waarde had. Zij was slechts middel tot het doel : de Duitse overwinning (99), en mocht derhalve niet storend werken (100).

(96) A. DE JONGHE, *Hitler en het politieke lot van België 1940-1944*, I, bl. 194.
(97) Als vorige noot, bl. 38 en vv.
(98) A. DE JONGHE, "De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk. De slotbespreking in het Führerhauptquartier, 12 juli 1944", in : *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, I, (augustus 1970), bl. 75-78.
(99) Als vorige noot, bl. 79.
(100) Reeder aan Himmler, 18 oktober 1943 (BAK, NS 19/285, F. 311-312).

In het zware konflikt over de richting en de inhoud van de politieke kollaboratie in Vlaanderen zal Reeder in 1943 om een dubbel motief rechtstreeks positie kiezen tegen Himmler. Een "*realpolitisch*" : het VNV is voorlopig — en voor lang nog — onmisbaar, de DeVlag daarentegen is amper een stekje ("*Steckling*"). Een ideologisch : ofschoon "*ehrenamtlich SS-Brigadeführer*" is Reeder, als hoog ambtenaar, een tegenstander van de machtsuitbreiding der SS zowel op politiek als op politioneel gebied. Daarom zal hij zich hardnekkig verzetten, en met succes, tegen de benoeming van een *Höheren SS- und Polizeiführer* te Brussel (101).

De oprichting van de Algemene SS-Vlaanderen dateert van eind september 1940. In zijn *Tätigkeitsbericht* over de volgende maand noteert Reeder dat de publieke opinie zich in een ongunstige zin ontwikkelt. "*Erfreuerlicherweise*" vallen echter enkele successen in het raam van de Duitse "*Aufbauarbeit*" te vermelden. Een ervan is de oprichting van de Algemene SS-Vlaanderen (102). Het zou naïef zijn te geloven dat Reeder zich inderdaad verheugde om het verschijnen van die indringer op het politieke toneel in Vlaanderen. In januari 1941 waarschuwt hij al (103). Tot de Algemene SS-Vlaanderen zijn talrijke arrivisten ("*Konjunkturritter*") toegetreden. De zuivering is volop aan de gang. Voor een politieke rol (zoals Himmler en Berger zich hadden voorgesteld) is de nieuwe formatie niet geschikt. Reeders oordeel is duidelijk : "*Der VNV ist nach wie vor die nationalistische Bewegung Flanderns .... Eine Neuausrichtung des völkischen Lebens in Flandern kann nicht ohne Schaden für den Erfolg an dieser stärksten nationalistischen Bewegung des Landes vorbeigehen.*" Een maand later waarschuwt hij voor de "*politische Zweigleisigkeit*" op het terrein van de *Volkstumspolitik* (104).

Tot het einde der bezetting zal Reeder op dezelfde nagel kloppen. Het gebrek aan eenheid onder de Vlamingen, betoogt hij, is voor een groot deel de schuld van de Duitsers (105). Het mag niet langer dat duitsgezinde Vlamingen zich onderling bevechten (106). Niet bevoegde Duitsers moeten diskreter optreden, niet immer gebrand zijn op verwijten aan het adres van het VNV (107). Hij is het

(101) A. DE JONGHE, *aang. art.* (zie noot 72), bl. 9-11.
(102) TB 10 over oktober 1940, 2 november 1940 (GRMA, T-501, 103, 11).
(103) TB 12 over december 1940, 3 januari 1941 (GRMA, T-501, 103, 665-666).
(104) TB 13 over januari 1941, 2 februari 1941 (GRMA, T-501, 103, 954).
(105) TB 14 over februari 1941, 2 maart 1941 (GRMA, T-501, 104, 23).
(106) TB 16 over april 1941, 9 mei 1941 (GRMA, T-501, 104, 342-343).
(107) Als vorige noot.

niet eens met het doel van de *Volkstumspolitik* der SS : "*Es kann nicht darauf ankommen einige Tausend Flamen zu Reichsdeutschen zu machen und der Heimat innerlich zu entwürzeln.*" (108). Eind 1941 meldt hij dat de DeVlag als politieke beweging van wal gestoken is. Opnieuw waarschuwt hij tegen de inmenging van slecht of eenzijdig ingelichte Duitsers. Hij hoopt op een samenwerking VNV-DeVlag (109). Drie maanden later, in zijn volgend rapport, slaakt hij een alarmkreet : de DeVlag moet in haar expansie geremd worden om "*ein erneutes Neben- und Gegeneinander in Flandern*" te vermijden (110). In zijn verslag over de periode juni-september 1942 stelt hij vast dat het konflikt VNV-DeVlag naar buiten toe scherpe vormen dreigt aan te nemen. Pathetisch waarschuwt hij : "*Heute kann und darf jedenfalls unter keinen Umständen in Flandern ein neuer Art der uralten Tragödie germanischer Zerrissenheit und Uneinigkeit vor den Augen des bereits schadenfroh grinsenden Feindes sich abspielen.*" (111)

Woorden in de wind ! Naarmate de spanning stijgt spreekt Reeder zich scherper uit tegen de DeVlag. Bij gebrek aan een stevige onderbouw en een geschikt leiderskorps kan zij het VNV niet vervangen (112). Reeder betwijfelt de juistheid van de door Van de Wiele verstrekte cijfers over de getalsterkte van de twee rivalizerende organisaties (113). Hij is niet te spreken over de wervingmetodes van de DeVlag. Via Duitse firma's wendt zij "dwangmiddelen" aan om het ledental kunstmatig de hoogte in te drijven (114).

Hij waarschuwt voor de noodlottige gevolgen van het konflikt. Een toenemende verbittering zal van veel Vlamingen die tot samenwerking bereid waren, nog feller vijanden maken dan de grote

(108) TB 17 over de periode 1 juni-1 september 1941, 22 september 1941 (GRMA, T-501, 105, 63).
(109) TB 18 over de periode 1 september-1 december 1941, 21 december 1941 (GRMA, T-501, 105, 264).
(110) *Allgemeine Uebersicht für die Zeit vom 1. Dezember 1941-15.März 1942*, 16 maart 1942 (GRMA, T-501, 105, 632). Het eerste "*Neben- und Gegeneinander*" was dit van VNV en Algemene SS-Vlaanderen.
(111) TB 21 over de periode 1 juni-1 september 1942, 15 september 1942 (GRMA, T-501, 1006).
(112) TB 24 over de periode april-juni 1943 (in werkelijkheid tot einde juli), afgesloten na 21 juli 1943 (GRMA, T-501, 106, 241).
(113) TB 25 over de periode juni-september 1943 (in werkelijkheid tot medio november 1943), geredigeerd na 15 november 1943 (GRMA, T-501, 106, 510). De De Vlag zou toen (najaar 1943) 52.000 leden geteld hebben, het VNV slechts 45 à 48.000. Volgens VNV-bronnen groepeerde het VNV 93.000 leden. Reeder betwijfelde de nauwkeurigheid van de De Vlag-cijfers op grond van de rapporten der plaatselijke kommandanturen.
(114) Als vorige noot, T-501, 106, 505.

meerderheid van de bevolking al is. Een ontbinding of een verbod van het VNV zal de DeVlag niet ten goede komen, maar integendeel het vijandige kamp versterken. Immers, talrijke Vlamingen die zich door het Rijk "afgestoten of dubbelzinnig behandeld voelen" zijn geneigd naar de Engelse propaganda te luisteren. Deze exploiteert behendig de tegenstellingen in het kamp van de kollaboratie, belooft dat er na de oorlog, anders dan in 1918, geen vervolgingen zullen ingespannen worden en dat de Vlamingen voldoening zullen krijgen op het stuk der zelfstandigheid en der kulturele verbondenheid met Nederland (115).

Zomer 1943. Op 14 augustus heeft Elias aan de samenwerking met Duitsland via SS-instanties, een einde gemaakt. Reeder schrikt er niet voor terug het VNV te verdedigen ofschoon hij de beslissing van Elias afkeurt. De *Militärverwaltung*, betoogt hij, heeft er alle belang bij het VNV behulpzaam te zijn bij het overwinnen van de krisis en Elias te steunen in zijn pogingen de politiek van samenwerking met Duitsland bij de VNV-leiding door te drukken (116). Want het zal nog lang duren eer de DeVlag het VNV kan vervangen. De moeilijkheden in het Vlaams nationale kamp mogen niet door "*falsche deutsche Eingriffe*" aangewakkerd worden. Indien de kloof "tussen de VNV-leiding en het Vlaamse volk" (117) breder wordt, dan loopt het grootste deel van de verbitterde VNV-volgelingen over naar het "belgicistisch-attentistische" kamp. Reeder wijst op de paradoks : zó ver is men thans gekomen dat de Duitse politiek zelf het klaargespeeld heeft het dodelijke Vlaamse gevaar voor de Belgische Staat te bezweren. De Belgicisten juichen. ("*In belgizistischen Kreisen ... freut* [*man*] *sich darüber, dass es den deutschen Politik gelungen sei, die flämische Gefahr, die immer eine Todesgefahr für den belgischen Staat bedeutete, von sich aus zu bannen.*" (118) Een duidelijker verwijt aan het adres van Himmler en Berger als de verantwoordelijken voor het konflikt in de rangen van de Vlaamse kollaboratie, is nauwelijks denkbaar. *Sklavensprache* ?

Op het hoogtepunt van de krisis zal Reeder zich in een speciaal geheim verslag (29 augustus) en een persoonlijke brief (18 oktober)

(115) Als vorige noot, T-501, 106, 490.
(116) Als vorige noot, T-501, 106, 501.
(117) Reeder schrijft "het Vlaamse volk" waar de tot kollaboratie bereide minderheid bedoeld wordt.
(118) Als noot 108, T-501, 106, 504.

rechtstreeks tot Himmler wenden (119). De twee dokumenten handelen uitsluitend over de *Volkstumspolitik* van de SS. Had Van der Elst zich niet tevreden gesteld met de kleurloze en weinig beduidende samenvattingen van Knoebel (120), dan zou hij eerlijkheidshalve voor het gebruik van de term *Sklavensprache* teruggeschrokken zijn.

Vergeleken met de *Tätigkeitsberichte* bevatten de twee hier bedoelde bescheiden eigenlijk geen nieuwe argumenten tegen het beleid van de SS via de DeVlag. Alleen vindt men ze, hier en daar, nog wat scherper geformuleerd. Dat geldt vooral voor de besluiten.

Van het verslag van 28 augustus 1943 : *Krise im VNV* onthoud ik hier slechts het slot. In het konflikt VNV-DeVlag is het duidelijk waar het Duitse belang ligt, stelt Reeder. Een beroep op de "innerlijk nog te zwakke" DeVlag is uitgesloten. "*Das würde bei der gegenwärtigen politischen Lage einen nie wieder gut zu machenden Verlust und einen klaren Triumph des englischen Gegner bedeuten. Eine Verantwortung hierfür vermochte die Militärverwaltung nicht zu übernehmen.*" Er moet eindelijk, aldus Reeder verder, een duidelijke beslissing vallen : VNV of DeVlag. Reeder loopt op die beslissing vooruit waar hij betoogt dat het VNV bepaalde toezeggingen moeten gedaan worden "betreffende de kulturele en de bestuurlijke zelfstandigheid". Verschool hij zich achter een *Sklavensprache* toen hij schreef dat ook Elias er zo over dacht ?

Reeders brief van 18 oktober 1943 — het laatste stuk waaruit ik hier citeer — is een antwoord op een persoonlijk schrijven van Himmler met de vraag "ernstig te onderzoeken, stad voor stad, dorp voor dorp" of het VNV inderdaad, zoals de *Militärverwaltung*

(119) Verslag Reeder, 28 augustus 1943, geheim (BAK, NS 19/285 F. 311-312). Of het verslag enkel voor Himmler of ook voor andere gezagdragers bestemd was, is twijfelachtig. Feit is dat Himmler op 14 september antwoordde (BAK, t.a.p.). Brief van Reeder aan Himmler, 18 oktober 1943, geheim (BAK, t.a.p.) De hier vermelde dokumenten verschijnen eerlang integraal in een bronnenuitgave over de Duitse *Belgienpolitiek 1940-1944*. — In zijn studie (zie noot 64) maakt Wagner gewag (bl. 299) van "*umfangreichen Briefe Reeders an Himmler, zu denen Reeder dienstlich nicht befugt war, die aber eine erhebliche Rolle spielten*". De auteur vermeldt niets over de vindplaats van die brieven. Bij mijn weten werden er slechts twee persoonlijke brieven van Reeder aan Himmler teruggevonden (16 februari en 18 oktober 1943). In de twee gevallen was het Reeder die een schrijven van Himmler beantwoordde. De kwestie of Reeder tot het schrijven van een brief aan Himmler ambtelijk bevoegd was, werd in die twee gevallen dus niet gesteld. Over de "belangrijke rol" welke de brieven gespeeld hebben, verneemt de lezer niets.

(120) Vgl. noot 40.

"kategorisch beweert, door niemand kan vervangen worden" (121). Weer neemt Reeder geen blad voor de mond. "*Ich halte mich für verpflichtet, noch einmal zu betonen, dass bei der jetzigen Stärke und Stosskraft der DeVlag ihre Berufung zur äusseren politischen Front m.E. zu einer sicheren Katastrophe in der flandrischen Volkstumspolitik führen muss.*" Zeker, Van de Wiele is er de laatste tijd in geslaagd "*mit ungeheurem Schwung*" zijn zaak vooruit te drijven. "*Es ist allerdings notwendig, dass er von deutscher Seite in seinem persönlichen Ehrgeiz nicht gesteigert und ihm nicht mehr Vertrauen geschenkt wird als den verantwortlichen Chefs der deutschen Dienststellen.*"

Overigens wat is de DeVlag ? Niets meer dan een stekje dat nog wortel in het land moet schieten. In vergelijking met het VNV "*gilt sie [heute] weitgehend nicht als geborene Vertreterin der flandrischen Belange, sondern als eine deutsche Einrichtung*". Reeder schrijft te begrijpen dat voor Himmler het bevorderen van de DeVlag een "*Herzenangelegenheit*" is. Te grote vaderliefde mag echter niet leiden tot overschatten der mogelijkheden van het kind en het treffen van werkelijkheidsvreemde maatregelen.

Op de man af stelt Reeder Himmler de vraag of Elias "verraad" zou gepleegd hebben. Hij antwoordt welsprekend met een andere vraag : mogen wij verbaasd en oprecht verontwaardigd zijn over de passieve houding van de VNV-leiding ? "*Man könne nicht immer vom VNV Leistungen verlangen, sie aber mit Misstrauen ihm gegenüber und durch Anerkennung der DeVlag gegenüber bezahlen.*"

Omdat hij beseft hoezeer de Vlamingen gesteld zijn op het behoud van hun nationale zelfstandigheid acht Reeder het bedenkelijk "*eine Flamenpolitik zu treiben, die zu stürmisch wirbt, zu viel erwartet und den zweiten Schritt vor dem ersten verlangt. Sie mag Augenblickserfolge und Scheinblüten treiben, stört jedoch die Gesamtentwicklung und den inneren Willen zur Mitarbeit in schwerer Zeit und machte viele bisher uns wohlgesinnte Flamen zu nachhaltigen Gegnern.*" De algemene politieke toestand laat geen experimenten (met de DeVlag) toe. De enige uitweg is een gesloten front VNV-DeVlag.

Als Reeder ooit een taal gesproken heeft die absoluut geen uitstaans heeft met *Sklavensprache* in welke betekenis ook, dan is het in het bewogen slot van zijn schrijven van 18 oktober 1943 aan Himmler, *Reichsführer SS* en tevens minister van binnenlandse

(121) Himmler aan Reeder, 14 september 1943. Ontwerp gewijzigd in de hand van Himmler. De brief was gericht aan Reeder als "*Parteigenosse*" (BAK, als noot 119).

zaken : "*Ich habe es für meine Pflicht gehalten, Reichsführer, Ihnen über den Stand und Entwicklung dieser ernsten Lage, ehe es zu spät ist, meine Ansicht zu unterbreiten ohne Rücksicht darauf, ob sie gebilligt wird oder Ablehnung findet. Die hier zur Erörterung stehenden Fragen und Entscheidungen sind zu wichtig, als dass ich mir das persönlich bequeme Schweigen gestatten könnte. Denn ich vertrete den Standpunkt, dass derjenige, der in so entscheidenden Angelegenheiten wider besseres Wissen seinen Vorgesetzten gegenüber schweigt, kein Nationalsozialist ist und nicht verdient, den grauen Rock zu tragen.*"

Bij al die aanhalingen is kommentaar overbodig. De teksten spreken voor zichzelf. Men moet zich enkel de moeite getroosten er kennis van te nemen, niet via Knoebel, maar rechtstreeks en in hun geheel, om vast te stellen dat Reeder in zijn ambtelijke verslagen de *Sklavensprache* niet gehanteerd heeft in de zin zoals door Van der Elst bedoeld (122).

*
* *

Bovenstaande kanttekeningen betreffen uitsluitend de inleiding tot het betoog van Van der Elst waarin hij het heeft over de geraadpleegde bronnen (heuristiek) en hun geloofwaardigheid (kritiek). Ik zou mij daartoe kunnen beperken en nu reeds, op grond van zuiver metodologische overwegingen, besluiten dat het artikel moeilijk beantwoorden kán aan hetgeen de auteur zelf in het vooruitzicht stelt : "een wetenschappelijk-historische bijdrage volledig gesteund op de geschriften van Elias zelf en op de dokumenten". Mijn bexaar van metodologische aard tegen het artikel van Van der Elst is dubbel : 1) de werkelijke dokumentaire grondslag is te smal en mist stevigheid; 2) de kritiek van de geraadpleegde

(122) In de aanhalingen uit de verslagen van Reeder heb ik mij opzettelijk beperkt tot drie tema's. Onbesproken bleef de kritiek van Reeder op de bevoorradingspolitiek, de ekonomische politiek, de "uitverkoop" door de georganiseerde (Duitse) zwarte markt, de opvallende bescherming van Degrelle door Himmler vanaf januari 1943. Onbesproken bleef eveneens de nuchtere ontleding door Reeder van de ontwikkeling der publieke opinie. Van der Elst heeft verder een idee van de felheid waarmee Reeder de strijd tegen Himmler om de benoeming van een *Höheren SS- und Polizeiführer* te Brussel rechtstreeks gevoerd heeft.

bronnen, zelfs in de gebrekkige vorm zoals Van der Elst ze heeft leren kennen, biedt de geschiedschrijver geen voldoening. Voor de auteur is de versie-Elias, zo ze al bekend gemaakt wordt, onaantastbaar. Zonder de inhoud van Reeders verslagen in hun geheel te kennen, breekt hij onvervaard de staf over hun strekking en geloofwaardigheid. Hij waarschuwt dat ze in een *Sklavensprache* gesteld zijn, slaat echter zijn eigen waarschuwing in de wind vermits hij nergens een tekst van Reeder kritisch onderzoekt.

Maar ook de eigenlijke inhoud van het artikel is vatbaar voor diskussie. Bij de voorstelling en de interpretatie van sommige feiten passen een paar vraagtekens. Een volgende reeks kanttekeningen zal daaraan gewijd zijn.

NASCHRIFT

Dit artikel was reeds gezet toen ik het door George L. Mosse uitgegeven verzamelwerk : *Police Forces in History* (Sage Publications, Londen/Beverly Hills, 1975) leerde kennen. De bijdrage van Lawrence D. Stokes : *Otto Ohlendorf, the Sicherheitsdienst and Public Opinion in Nazi Germany* (bl. 231-262) bevestigt wat ik schreef (bl. 209-210) over het opvallende streven naar objektiviteit van de *SD-Meldungen* en het verzet van Goebbels en Himmler in 1944 tegen de verdere verspreiding van deze defaitistische verslagen (zie vooral bl. 240-242 en 248-251).